

En resa genom skolans historia

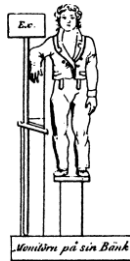
Esbjörn Larsson (red.)

UTBILDNINGSHISTORISKA MEDDELANDEN

7

Editores: Anne Berg, Esbjörn Larsson
& Johannes Westberg

EN RESA GENOM
SKOLANS HISTORIA
Esbjörn Larsson (red.)

Utbildningshistoriska meddelanden

Redaktion: Anne Berg, Esbjörn Larsson &
Johannes Westberg
Utgivare och distributör: Uppsala Studies of History and
Education

Postadress: EDU, Uppsala Universitet
Box 2136, 750 02 Uppsala
Telefon: 018-471 7628
E-post: esbjorn.larsson@edu.uu.se
URL: [www.edu.uu.se/forskning/
utbildningshistoria/](http://www.edu.uu.se/forskning/utbildningshistoria/)

Omslaget: Bilden är gjord av Tim Björk (född 2003).

© Författarna 2021
Sättning: Esbjörn Larsson.
Omslagslayout: Martin Högvall.

ISBN 978-91-86701-04-8
ISSN 2000-4168
urn:nbn:se:uu:diva-455886 (<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-455886>)
Printed by DanagårdLITHO AB, Ödeshög 2021

Innehåll

Förord	7
Kapitel 1 – Johans bildningsresa	9
Kapitel 2 – Olof i trivialskolan.....	17
Kapitel 3 – Maja i fattigskolan	27
Kapitel 4 – Theresia studerar	33
Kapitel 5 – Matts i Lancaster-skolan.....	39
Kapitel 6 – Elisabeth i småskolan.....	45
Kapitel 7 – John i bruksskolan	51
Kapitel 8 – Signe i flickskolan.....	59
Kapitel 9 – Isak vid läroverket	65
Kapitel 10 – Lisa i hjälpklass	71
Kapitel 11 – Marja-Stina börjar i nomadskolan.....	77
Kapitel 12 – Gertrud i grundskolan	83
Författarna.....	91

Förord

Kan du läsa det här har du säkert gått i skola. Eller så går du i skolan nu. Idag går alla i skolan när de är barn och de flesta tycker inte att det är något konstigt med det. Men så har det inte alltid varit. För 400 år sedan, på 1600-talet, var det till exempel bara några få av pojkarna som gick i skolan. För flickor fanns det inga skolor alls.

Den här boken handlar om hur det var att gå i skolan förr. Vi får möta 12 pojkar och flickor, en del fattiga och andra rika, för att se hur de hade det när de gick i skolan. En del av barnen i den här boken gick i skolan länge och en del gick inte i skolan alls, utan fick lära sig saker på andra sätt. De fick också lära sig andra saker än vad man gör i skolan idag och på andra sätt än vad vi är vana vid.

De som skrivit dessa berättelser har alla forskat om skolan förr i tiden. I en del av berättelserna möter vi personer som levt på riktigt och en del av berättelserna handlar om påhittade personer. Alla berättelser bygger dock på vad vi idag vet om skolan förr i tiden.

När man läser om hur dessa barn hade det i skolan upptäcker man snart att skolor kan se ut på många olika sätt och att den skola vi har idag fungerar på ett annat sätt än skolan gjorde förr. Man undrar just vad folk om hundra år kommer att säga när de ser tillbaka på den skola vi har idag.

Uppsala den 12 oktober 2021

Esbjörn Larsson

KAPITEL 1

Johans bildningsresa

Av Ola Winberg

Den här berättelsen handlar om Johan Sparre. Han föddes 1630 och växte upp i Sverige för mer än 350 år sedan. Johan gick aldrig i någon vanlig skola, men han fick ändå lära sig att läsa, skriva, räkna och mycket annat. Johan kunde tala franska och italienska och hålla långa tal på latin. Han lärde sig också att dansa, fäkta och rida. När Johan var 19 år gammal fick han göra en lång resa utomlands.

Johan Sparre fick en mycket bättre utbildning än de flesta andra i Sverige på den tiden. För att förstå varför han fick det och varför han fick lära sig det han gjorde måste man veta lite om Sverige på 1600-talet.

Sverige på 1600-talet

Tänk om vi kunde resa tillbaka till 1600-talets Sverige. Skulle vi känna igen oss? Ja, vi skulle i alla fall märka att en del saker är som nu. Huvudstaden hette Stockholm. Städer som Falun, Gävle, Jönköping, Uppsala och Västerås hade samma namn som nu, fast de var betydligt mindre. Mycket var dock annorlunda.

Det bodde inte så många människor i Sverige under 1600-talet. Man var inte fler än ungefär 1,5 miljoner, vilket kan jämföras med de 10 miljoner som bor i Sverige idag. Folk levde också på ett annat sätt. Nu bor nästan alla människor i städer. På 1600-talet levde de flesta i små byar på landsbygden. De flesta var bönder och odlade och hade djur.

Vi skulle nog tycka att de allra flesta barn på 1600-talet var fattiga. De hade på sin höjd några få enkla leksaker och fick tidigt i livet börja hjälpa sin mamma och pappa med arbetet hemma på

bondgården. Bara vissa familjer hade möjlighet att låta barnen gå i skola och det var bara pojkar som gick där.

Johan Sparre var inte som de flesta andra barn. Han tillhörde adeln. De var de rikaste och mäktigaste i Sverige under 1600-talet. Adelsmännen var rådgivare till kungen eller drottningen. De flesta adelsmän var också militärer och deltog i de många krig som Sverige var med i på 1600-talet.

Du kanske känner igen namnen på flera av 1600-talets kungar och drottningar, som Gustav II Adolf, drottning Kristina, Karl X, Karl XI och Karl XII. Att vi gör det beror att många har intresserat sig för denna tid i landets historia och velat berätta om den.

Under 1600-talet var Sverige ofta i krig. Det var flera krig med Danmark, Polen, Ryssland och Tyskland. Krigen var förfärliga och ledde till att många dog och skadades. De flesta strider utkämpades utanför Sveriges gränser, men landet drabbades trots det mycket hårt. Många soldater som skickades utomlands med den svenska armén kom aldrig tillbaka.

Krigen gjorde att Sverige blev en stormakt. 1600-talet kallas därför också för stormaktstiden. Krigen gjorde också att Sverige utvecklades på olika sätt. Nya städer bildades och handeln med andra länder ökade. En av de nya städerna under stormaktstiden var Göteborg som grundades 1621. Sverige tjänade också pengar på den koppar som bröts vid Falu gruva och järnbrytningen i olika gruvor i Bergslagen. Metallerna såldes till andra länder i Europa.

De som tjänade mest på att Sverige blev en stormakt var adeln. Adeln var mycket rikare än alla andra i Sverige på 1600-talet. Det berodde på att adelsmännen fick stora belöningar för sitt arbete i staten och som militärer i kungens armé. Belöningarna kunde vara pengar, men adeln fick även jordbruksmark och skogar som tack för sina tjänster.

Precis som adeln i andra länder ville den svenska adeln visa hur rik och mäktig den var. Man klädde sig i fina och dyra kläder, dekorerade med guld och silver. På sin mark byggde adeln stora slott. Slotten byggdes av sten och inte av trä som bönderna använde för att bygga sina hus. Slotten hade kraftfulla portar, många fönster och höga torn. Runt dem fanns trädgårdar med fontäner och statyer.

Inomhus fanns vackra möbler. På väggarna hängde dyrbara målningar. Adeln hade också egna bibliotek, fyllda med böcker på olika språk.

Adelns kvinnor, män och barn levde ett liv som inga andra kunde göra. Till sin hjälp hade de tjänare som höll upp dörrar och serverade måltider. Kockar som lagade deras mat och pigor som skötte deras tvätt och städning. De ägde hästar, kor, får, getter, höns och andra djur. Djuren sköttes om av stalldrängar och lagårdskarlar. När adeln skulle resa någonstans red de på hästar eller åkte i dyra vagnar. De behövde inte gå till fots som bönderna gjorde.

Johan Sparres uppfostran

På den tid då Johan Sparre levde användes inte ordet utbildning, utan i stället kallade man det uppfostran när man talade om vad man behövde lära sig för att kunna bli vuxen. Den uppfostran Johan fick skulle förbereda honom för att som adelsman tjäna landet. Johans uppfostran delades upp i tre delar. Han började studera hemma. Sedan läste han vid universitetet. Till sist reste han utomlands.

I hemmet sköttes undervisningen av en informator som var ett slags privatlärare som gav adelspojkar deras första undervisning. Här ska vi få följa en adelspojke från det att han lämnade sitt hem.

På universitetet

År 1643 fyllde Johan Sparre 13 år. Han började då vid universitetet i Uppsala. Det var en stor förändring i Johans liv. Hans barndom var slut och han skulle lära sig att bli vuxen.

När Johan kom till Uppsala fick han en ny lärare. Han hette Jonas Böös och blev Johans lärare i nästan 10 år. Som vanligt var det Johans stränge morbror Axel Oxenstierna som bestämde det mesta. Axel Oxenstierna var inte bara Johans morbror utan också rikskansler och en av de mäktigaste männen i Sverige. Trots att morbrodern hade fullt upp med att styra Sverige hade han sagt till Johan och Jonas att de hela tiden måste skriva brev och berätta vad de gjorde i Uppsala. Breven skulle helst skrivas på latin och med

vacker handstil. Latin var det språk man hade använt i Romarriket och det var det språk man skrev på i Europa under 1600-talet. Dessa brev finns fortfarande kvar. Tack vare dem vet vi mycket om Johans liv i Uppsala mellan åren 1643 och 1649.

Till att börja med fortsatte Johan med de studier han hade sysslat med hemma. Framförallt tränade han att läsa, skriva och tala på latin. Jonas Böös talade om för honom vilka böcker han skulle läsa. De flesta böcker handlade om historia. Johan fick lära sig allt om det antika Grekland, om det romerska riket, om Europas och Sveriges historia.

För att öva sig på att skriva och tala latin bestämde Jonas Böös och Axel Oxenstierna att Johan Sparre skulle hålla ett tal. Talet skulle hållas inför en stor publik och han måste kunna talet utantill. Det var en svår uppgift. Johan förberedde sig inför talet under ett helt år.

På våren 1646 var Johan till sist redo. Många människor hade samlats för att lyssna. I publiken satt universitetets alla professorer och många studenter. Talet handlade om kungarikena i Danmark, Norge och Sverige. När Johan var klar bjöd han professorerna och sina bästa vänner på vin och godsaker. Några dagar senare skrev han till sin morbror Axel Oxenstierna och berättade att allt hade gått bra.

Efter att Johan hade hållit sitt tal fortsatte han med studierna i historia. Han studerade även politik, eller statskunskap som vi säger idag, och värtalighet, vilket är konsten att uttrycka sig väl i tal och skrift. Han läste också filosofi, juridik och matematik. Dessutom började han lära sig franska och italienska. För att öva sig skrev han ibland brev på italienska till sin morbror Axel Oxenstierna.

De flesta studenterna vid universitetet i Uppsala tillhörde inte adeln och Johan umgicks nästan aldrig med dem. Hans vänner var i stället andra adelspojkar. Tillsammans med dem tog Johan privata lektioner för universitetets professorer. På så sätt slapp de gå på professorernas föreläsningar. Till föreläsningarna kom nämligen studenter som var söner till präster och bönder, och med dem ville Johan hans vänner helst inte umgås.

När Johan inte studerade red han gärna på sin häst ut på landet kring Uppsala. Han tog också lektioner i fäktning tillsammans med de andra adelsstudenterna. Dessa övningar kallades för exercitier,

vilket är ett annat namn för övningar. De som undervisade i exercitier kallades för mästare och vid universitetet fanns det fäktmästare, dansmästare och språkmästare. Språkmästaren kunde ofta komma från ett annat land.

Den stora resan

År 1649 var Johan 19 år gammal. Då bestämde Axel Oxenstierna att Johan skulle göra en resa utomlands. Resan tog tre år och Johan åkte till Holland, Tyskland, Italien och Frankrike. På 1600-talet var det vanligt att adelspojkar avslutade sin uppfostran med en sådan utlandsresa. Sådana resor kallades på svenska peregrinationer. På franska hette de "grand tour", vilket betyder "stor resa".

Precis som tidigare var det Axel Oxenstierna som bestämde. Före avresan träffade Johan Sparre och Jonas Böös honom i Stockholm. De fick då veta vad de skulle göra och var de skulle resa. Oxenstierna sa också att de måste skriva brev och berätta om sin resa.

Om man jämför med idag var det krångligt att resa på 1600-talet. Enda sättet att ta sig fram var med hästar, hästdragna vagnar eller båtar. Eftersom Johan skulle vara borta i flera år behövde han ha mycket packning med sig. Han behövde kläder och skor, anteckningsblock, böcker, pennor och pengar.

Johan och Jonas packade sina saker i stora trälådor. De blev så tunga att det krävdes två personer för att lyfta dem. Lådorna packades på en vagn som drogs av hästar. Johan och Jonas red själva på varsin häst. Med sig på resan hade de också en dräng. Drängen var en ung pojke som hade till uppgift att hjälpa Johan och Jonas med att bära packningen och andra saker.

Det var inte ofarligt att resa på 1600-talet. Några år tidigare hade en släkting till Johan råkat illa ut på väg till Holland. Under en båtresa hade sjörövare slagit till och tagit alla kläder, pengar och annat värdefullt. Det var därför med viss spänning som Johan och Jonas och deras dräng satte sig på segelfartyget som skulle ta dem till Tyskland.

Så började Johans stora resa. Efter båtturen över Östersjön kom han till den stora staden Hamburg. Därifrån reste han vidare mot staden Leiden i Holland. I Leiden fanns ett av de bästa universiteten

och några av världens bästa lärare. Johan stannade i Leiden i ett år. Där fortsatte han att läsa juridik, matematik, vältalighet och politik. Han fortsatte även med sina övningar i dans, fäktning och ridning.

Under tiden i Leiden gjorde Johan en utflykt till den holländska huvudstaden Haag. På sommaren 1650 gjorde han även en resa till de största städerna i Holland och i det som nu heter Belgien. Meningen var att Johan skulle hinna se och lära sig så mycket som möjligt. Till sin hjälp hade han också böcker som han köpte under resan.

På hösten 1650 var det dags för Johan att lämna Leiden. Han skrev till sin morbror Axel Oxenstierna och undrade vart han skulle resa. Frågan var om han skulle resa till Tyskland, Frankrike eller Italien. Självt ville Johan helst resa raka vägen till den franska huvudstaden Paris.

Precis som många andra tyckte Johan att Paris var den viktigaste staden i hela Europa. Alla som var ute och reste ville åka dit. Där samlades alla betydelsefulla personer. Paris var den bästa platsen för att öva sig i dans, fäktning och ridning. I ett brev till sin morbror förklarade Johan att han hade upptäckt att det franska språket var viktigare än något annat språk. Han ville därför åka till Paris för att lära sig tala franska riktigt bra.

Axel Oxenstierna höll inte med. Han tyckte att Johan skulle resa till Strasbourg, som ligger i västra Frankrike, nära gränsen till Tyskland. Eftersom det var Oxenstierna som bestämde fick det bli så. Johan var mycket missnöjd, men kunde inte protestera.

På hösten 1650 kom Johan, Jonas och drängen till Strasbourg och de stannade där till sommaren 1651. I Strasbourg studerade Johan inte lika mycket som han hade gjort i Uppsala och Leiden. När han gick upp på morgonen började han med att läsa böcker några timmar. Därefter övade han ridning och dans under förmiddagen. Efter lunch övade han mer dans, spelade tennis och läste franska.

Den stränge morbrodern Axel Oxenstierna var inte alls nöjd med att Johan studerade så lite under dagarna. Han tyckte att Johan borde läsa mer. Och fast de var så långt ifrån varandra – Axel Oxenstierna var i Stockholm och Johan Sparre i Strasbourg – blev de osams med varandra.

Axel Oxenstierna blev på lite bättre humör när Johan lämnade Strasbourg. På hösten 1651 reste Johan, Jonas och drängen genom Italien. Resan gick till Venedig. Därifrån reste de söderut till Rom

och stannade där i över en månad. Liksom Paris var Rom en av Europas största och viktigaste städer. I Rom fanns påven som var den mäktiga katolska kyrkans ledare.

Besöket i Rom var viktigt för Johan. Han som läst så mycket latin och historia fick med egna ögon se ruinerna från Romarriket. Han tittade på Colosseum, besökte Forum Romanum och Pantheon.

Från Rom reste Johan, Jonas och drängen vidare. De tog sig till Marseille i Frankrike. Därifrån reste de till Paris. I december 1651 befann sig Johan äntligen i Paris. Dit hade han velat åka sedan resan började. Så fort han skaffat nya kläder började han roa sig. Johan anmälde sig också till en av stadens riddarakademier där man bland annat kunde öva sig i ridning.

På våren 1652 hade det gått nästan tre år sedan Johan lämnade Sverige. Det började bli dags att vända hemåt. Johan skrev brev till sin morbror Axel Oxenstierna och frågade vad han skulle göra. Svaret blev att Johan först skulle göra ett kort besök i London i England. Därefter skulle han resa till Holland igen. I juni skulle han resa hem. Den stora resan i Europa var därmed slut.

Hemma igen

När Johan Sparre kom hem igen var han 22 år gammal. Ända sedan han var 4 eller 5 år hade han hållit på med studier och olika övningar. När resan i Europa var slut var hans uppfostran också klar. Han var nu en vuxen man och kunde börja göra sin plikt mot landet och sedan gifta sig.

Några år efter det att Johan kom hem blev han assessor i kommerskollegium. Det betydde att han arbetade med Sveriges handel, industri och sjöfart. År 1656 gifte Johan sig med en adelsfröken som hette Märta Berndes och de fick en son och en dotter. Johan Sparre dog 1659 när han bara var 29 år gammal. Varför Johan dog så ung vet vi inte.

Olof i trivialskolan

Av Stefan Rimm

1700-talet började med kris. Efter många år av krig hade Sverige förlorat. Stormaktstiden var slut och Sverige blev tvunget att lämna ifrån sig landområden i Europa som man tidigare hade styrt över. Men Sverige var fortfarande större än vad det är idag. På 1720-talet bestod det svenska riket av dagens Sverige, Finland och delar av norra Tyskland.

Under stormaktstiden hade Sverige styrts av kungen, som hade bestämt allt. Detta styre kallades för envælde. Nu fick kungen mindre att säga till om. Därför kallas tiden efter stormaktstiden för frihetstiden.

Under frihetstiden blev vetenskap och kunskap allt viktigare. I Europa uppstod något som kallats upplysningen. Upplysningen innebar en tro på att människor själva kunde tänka och bestämma så att världen skulle bli bättre att leva i. På 1720-talet gick Carl Linnæus i skola i Växjö. Han skulle senare få namnet Carl von Linné och bli känd för att han skapade ett system för att ge namn åt olika växter.

Sverige var ett fattigt land under 1700-talet. De flesta människor bodde på landet. Skolorna och gymnasierna låg i städerna. Den här berättelsen handlar om bondsonen Olof som började i trivialskolan i en svensk stad på 1720-talet.

Snöbollskrig

Snöbollen träffade Olof i nacken. Det gjorde inte särskilt ont, men Olof hade blivit överraskad och tappat sitt skrivhäfte i snöslasket. Med snabba steg och ett retfullt skratt kilade en gråklädd figur in i

gränden bakom skolhuset. ”Vänta bara, eländiga hundsfott!” ropade Olof. Han använde en av de värsta svordomar han visste och han hoppades att ingen av hans lärare hörde honom. Inte bara för att han svor, utan för att han gjorde det på svenska och inte på latin. Det var nämligen inte bara förbjudet för skolpojkar att svära, utan också att prata svenska. I skolan fick man bara tala latin.

Olof borstade av skrivhäftet. Han hade arbetat flera dagar med latinska översättningar som han skulle lämna in till läraren. Olof hoppades att häftet skulle torka utan att bläcket flöt ut och gjorde det omöjligt att läsa vad han skrivit.

Samtidigt som Olof var arg var han också spänd. Han trodde sig veta vem som kastat snöbollen och såg fram emot att få ge igen efter skolan. Det var en morgon i början av december. Det var mörkt ute. Klockan skulle snart slå sex och skoldagen skulle börja med morgonbön och psalmsång. Nu var det bara elva timmar kvar till skolan var slut och Olof kunde få sin hämnd.

Vägen till skolan

Olof hade vuxit upp på familjens bondgård några mil utanför staden och börjat skolan när han var åtta år. Han hade alltid haft ganska lätt för att lära sig saker. Det märktes redan när han fick börja lära sig läsa hemma. Under 1700-talet var det lag på att alla skulle kunna läsa. Det man behövde läsa var en liten bok som kallades katekesen och som innehöll det allra viktigaste i Bibeln. Prästen gick sedan hem till folk i byarna och kontrollerade att de kunde läsa i katekesen. Under ett av sina besök hade prästen sagt att Olof hade ”läshuvud”. Det betydde att Olof hade lätt för att lära sig och var duktig på att läsa. En dag hade prästen tagit Olofs föräldrar åt sidan och sagt att Olof borde gå i skola och gymnasium. Gjorde Olof det kunde han bli präst, lärare eller skrivare när han blev stor.

Att skicka sin son till skolan var ett stort steg för en familj som bodde på landet. Det kostade pengar att gå i skolan och barnen behövdes i arbetet på gården. Olofs familj var storbönder och inte fattiga. Olof hade också flera syskon som kunde hjälpa till på familjens gård medan han gick i skolan.

För att få gå i skolan behövde Olof först lära sig läsa och skriva. Eftersom Olofs föräldrar inte var så bra på att läsa och inte kunde skriva alls hade de betalat en elev i stadens gymnasium för att lära Olof vad han behövde kunna för att få börja skolan. Olofs lärare hade hetat Johannes och var djäkne, vilket man kallade alla som gick i gymnasiet under 1700-talet. Johannes hade sagt att Olof kanske också någon gång skulle bli privatlärare för att tjäna lite extra pengar. Johannes hade berättat många historier om livet i skolan. Om hur man läste och skrev hela dagarna, om hur man pluggade språk som latin och lärde sig allt om Bibeln och Guds ord. Han hade sagt att lärarna var stränga men att den som var flitig och skötsam kunde bli någonting fint, kanske präst eller lärare. Eller till och med professor eller biskop.

Olof hade inte riktigt kunnat föreställa sig det. Han kände ingen som hade gått i skolan. Bortsett från prästen, då. Prästen var en viktig person som kunde predika och tala vackert. Han kunde latin och grekiska. Han hade en stor gård och ett bibliotek med massor av böcker. Han visste nästan allt om religion och vetenskap. Han kunde det mesta om det mesta, tyckte Olof, och det var svårt att tänka sig att han själv en dag kanske skulle kunna bli lika lärd som prästen.

Den första dagen i skolan skulle Olof aldrig glömma. Hans pappa Erik och drängen Nils hade tagit hästkärran och skjutsat honom in till staden. Olof hade aldrig varit i någon stad förut. Han hade aldrig sett så många stenhus och aldrig så många människor på en och samma gång. På gatorna fanns rika och fattiga: köpmän, hantverkare, tvätterskor, soldater, lärlingar. Och så alla djäkarna. De hade tunga grå djäknekappor och var lätta att känna igen i staden.

I trivialskolan

Det var bara pojkar i skolan och det var bara män som var lärare. Flickor fick inte gå i trivialskolan eller gymnasiet.

Ganska snart hade Olof fått en del kompisar. De äldre eleverna brukade ofta bråka med de yngre. Det gällde att hålla ihop. Det gällde att bita ihop. Om några år skulle Olof själv höra till de äldsta. Då var det ingen som kunde slå honom. Utom kanske lärarna. För den som inte skötte sig väntade ofta stryk med riset.

Men just nu hade han fullt upp med att sköta studierna. Det var fyra klasser i trivialskolan, och eleverna gick två år i varje klass. Om man lärde sig allt man skulle, så klart. Den som inte var tillräckligt duktig kunde få gå om en klass tills han hade lärt sig vad man skulle för att få börja i nästa klass.

Skolan följde årstiderna och många av eleverna åkte hem över sommaren för att hjälpa till på familjens gård. Vid höstterminens början brukade Olof och de andra bondsönerna komma någon vecka senare än de andra för att hinna vara med och bärga skörden och ta hand om allt man odlat där hemma.

Olof och hans kompisar gick i skola måndag till lördag, från klockan sex på morgonen till sent på eftermiddagen. Det var bara på söndagarna som de var lediga. Då gick de i kyrkan, precis som sina lärare och alla andra i staden. Skolans elever brukade sjunga i kören vid gudstjänsterna. Det var viktigt att alltid vara med i kyrkan och att öva ordentligt på musiklektionerna. Andra gånger som eleverna fick sjunga i kyrkan var vid begravningar. Då fick skolan betalt för att eleverna sjöng. Det behövdes, för skolan hade inte så mycket pengar.

Skolhuset låg precis bredvid kyrkan och kristendom var det viktigaste ämnet i skolan. Det var kyrkan som bestämde över skolan och flera lärare var också präster. Till varje skolavslutning brukade biskopen komma och kontrollera skolan och han var med vid förhören när eleverna skulle ta examen.

Många elever hoppades också att få bli präster. Flera timmar varje dag var det teologi på schemat. Då studerade man Bibeln och andra texter om kristendomen. Eleverna behövde lära sig både latin och grekiska och dessutom lite hebreiska. Det behövdes eftersom många av texterna var skrivna på dessa språk.

Latinet var skolans främsta språk. Det användes inom både vetenskapen och kyrkan, så det gällde att lära sig att förstå latin om man ville gå vidare till gymnasium och universitetet. Lektionerna var på latin, och nästan allt man läste och skrev var på latin. Ofta fick eleverna skriva övningstexter på latin som de sedan översatte till svenska, eller tvärtom. De skrev och skrev om. Latin – svenska. Svenska – latin. Latin – latin – latin.

Egentligen var det bestämt att både lärarna och eleverna måste tala latin med varandra hela tiden, också på rasterna. Lärarna kallade Olof för "Olaus", som var en översättning av hans namn till latin. Hans kompisar kallade honom Olle, när ingen vuxen hörde på. Hade man otur och blev påkommen med att tala svenska kunde man råka illa ut. Det var många saker som bestraffades i skolan och straffet var ofta stryk.

Skolrummet i Olofs skola

Det fanns inga klassrum i trivialskolan. I stället hade alla klasserna lektion samtidigt i ett gemensamt skolrum. Man hade bara satt upp små plank mellan de olika klasserna. Det var ganska högljutt och stökigt. I en klass lästes Bibeln, i en annan förhördes geografi, i en tredje rättades skrivövningar, i en fjärde gav läraren en elev stryk. Allt i ett och samma rum. Om man inte ville störas av vad som hände bakom planket gällde det att koncentrera sig.

Olof och hans klasskompisar fick sitta på olika ställen beroende på hur bra de var i skolan. De som var duktigast i klassen fick sitta längst fram. Längst bak satt de som det gick sämst för.

Eleverna fick sitta på bänkar utan ryggstöd. Det fanns inga bord. I stället fick man använda ryggen på klasskompisen framför som stöd när man skrev. Det gick oftast bra, men det krävde att alla satt stilla och jobbade. Det var inte alltid så lätt att balansera böckerna på kompisens rygg.

Många hade inte råd att köpa skolböcker. Böcker var mycket dyra. Några elever hade kanske en äldre bror eller släkting som de kunde ärva gamla skolböcker av. Andra hade inte ens det, utan var tvungna att låna klasskompisars skolböcker för att läsa dem eller för att skriva av för hand. Ibland läste läraren upp vad som stod i boken och så fick eleverna anteckna det. På något sätt ordnade det sig oftast.

Undervisningen

De flesta av böckerna handlade om antikens Grekland och Romariket eller om Bibeln. Olof läste om gamla grekiska och romerska hjältar och om de krig de hade varit med i för länge sedan. Han läste fabler, historier och berättelser om vad som var rätt och fel i livet. Han läste latinska dikter och tal för att lära sig hur man skrev och talade vackert och klokt.

I skrivövningarna skulle eleverna sedan försöka härma vad man läst. Olof och hans skolkompisar slet många timmar varje dag med att försöka skriva lika vackert latin som Cicero och andra gamla romare hade gjort. Oftast blev det inte särskilt bra. När eleverna var klara med uppgifterna samlade läraren in deras skrivhäften och rättade dem inför hela klassen. Läraren läste upp alla fel han hittade så att de andra eleverna skulle lära sig av misstagen och inte göra samma fel själva.

Då och då hade eleverna matematik. De fick då öva på de fyra räknesätten och lära sig lite geometri. Det fanns också en särskild skriv- och räkneklass i skolan. Den kallades apologistklassen eller räknemästarens klass. I den klassen gick elever som inte skulle gå vidare till gymnasiet. Ofta behövde de bara lära sig skriva och räkna tillräckligt för att kunna sköta familjeföretagets, gårdens eller byns affärer där hemma. Olof och hans kompisar brukade retas med eleverna i apologistklassen eftersom de satt i en egen del av skolan och inte räknades till den riktiga trivialskolan.

Ofta var det frågor och svar på lektionerna. Det gick till så att läraren frågade om någonting som stod i läroboken och så skulle eleven svara på frågan precis som det stod i boken. Olof behövde därför lära sig många saker utantill. Det var han i och för sig van vid från katekesförhören som prästen hade haft hemma på gården. Då hade prästen kommit på besök och förhört alla i familjen om tio Guds bud och om katekesens förklaringar av vad buden betydde. Även om man inte kunde läsa så bra gällde det att kunna just det som stod i boken. Och det hade Olof varit bra på. Det var därför han hade blivit skickad till skolan.

Mellan en del lektioner var det lite längre raster. Då hade läraren privatundervisning för de elever som hade råd att betala för det. Lärarna bodde nära skolan, så det var bara att ta sina skolböcker

och skrivhäften och följa med, så fortsatte lektionerna hemma hos läraren. De som inte hade råd fick däremot läsa själva i skolan eller hemma på rummet där de bodde.

Stryk, straff och lek

Livet i skolan var ofta hårt. Det var inte bara mycket arbete utan också många regler som Olof och hans kompisar måste följa. Den som inte följde reglerna bestraffades. Ibland fick man en smäll direkt. Ibland gjorde läraren anteckningar under veckan som gjorde att man kunde få en omgång stryk på lördagen. Om man skulle ha stryk var det bäst att man fick det av någon av de äldre lärarna. De var gamla och svaga. De yngre lärarna var starkare. Ett par av Olofs klasskompisar brukade säga att när de blev stora och själva blev lärare skulle de minsann också slå sina elever för att ge igen.

De flesta tänkte däremot inte så mycket på vad som skulle hända när de blev stora. Visst pratade lärarna hela tiden om att eleverna skulle plugga flitigt och växa upp och bli lärda män, men skoldagarna var långa och det var det som hände i skolan just nu som man tänkte på. Att göra någonting roligt på rasterna. Som snöbollskrig.

Det var inte alltid skolan hade råd att elda för att värma upp alla rummen, så det kunde bli riktigt kallt inomhus. Olof och hans kompisar hade i smyg gömt en hel pyramid snöbollar i litet rum dit ingen kom på vintern. Han hoppades att lärarna inte skulle upptäcka snöbollarna innan de hann kasta dem på eleverna i första klass. När skoldagen tog slut vid klockan fem på eftermiddagen skulle Olof förhoppningsvis få sin hämnd på den där snöbollskastaren från i morse. Det skulle han nog hinna med innan det var dags för kvällsmat och några timmars läxarbete.

De flesta av eleverna kom inte från staden där skolan låg. Därför hade de varit tvungna att lämna sina föräldrars hus och gårdar och i stället hyra rum hos någon i staden. Några av Olofs skolkompisar bodde hos en gammal änka som hette Charlotta Johanna. Hon hade ett par rum över och för en liten slant kunde skolgossarna få någonstans att bo och lagad mat varje dag.

Olof var lite avundsjuk på dessa kompisar. Själv bodde Olof i något som kallades för ett djäknestall. Det var ett litet enkelt gårds-
hus, som han delade med flera andra elever i olika åldrar. Här fanns
både unga pojkar som gick i trivialskolan och äldre pojkar som gick
i gymnasiet. Ibland var de yngre eleverna tvungna att springa ären-
den åt de äldre. Men Olof kunde också få hjälp av de äldre att göra
skrivövningarna han fått som läxa.

Även om yngre och äldre elever delade hus levde de ganska olika
liv. Gymnasisterna var ibland ute sent om kvällarna. Det hände att
de slogs med hantverkarlärlingar och soldater. Några flörtade med
flickor. Andra spelade kort, rökte eller drack sprit. Även om Olof
fick höra många historier var det ingen som berättade för lärarna.
Den som blev påkommen med att vara ute och göra sådant som
var förbjudet kunde få stryk med riset eller till och med bli ut-
slängd från skolan. Och utslängd från skolan var det ingen som ville
bli, trots att dagarna var långa och läxorna många.

Att ha råd att gå i skolan

Föräldrarna förväntade sig att eleverna skulle sköta studierna. Olof
och hans skolkompisar skulle gå från trivialskola till gymnasium
och sedan vidare till akademien, som man kallade universitetet på
den tiden. Många elever kom från ganska fattiga familjer som hade
satsat mycket för att deras söner skulle bli lärda män när de blev
vuxna. När Olof började trivialskolan hade hans familj sparat ihop
både lite pengar och en del mat som skulle räcka den första termi-
nen. I en kista under sängen förvarade han det han ägde: skol-
böcker, kläder och mat. Rökt kött och ost höll länge och mättade
bra efter långa skoldagar.

För att ha råd att vara i skolan under terminerna var de flesta av
eleverna tvungna att gå sockengång varje år. Att gå sockengång kal-
lades det när man gick ut i socknarna för att tigga ihop pengar och
mat som man sedan kunde ta med sig till skolan. En socken var en
samling byar som låg intill varandra och hade en gemensam kyrka. I
socknarna samlades man till särskilda möten som kallades socken-
stämma. Om det var två bönder som var osams om något kunde

man vid sockenstämman avgöra vem som hade rätt och var det någon i socknen som blivit fattig kunde socknen ge lite hjälp.

Socknarna i trakten delades upp bland eleverna. Tillsammans eller var för sig gick eleverna sedan runt och knackade på i gårdarna och bad om mat och pengar. Ofta sjöng de sånger på latin som de lärt sig i skolan. Eller hittat på själva. Bönderna kunde inget latin alls, så de visste inte vad eleverna sjöng. Men de brukade bli mycket imponerade av sången och latinet.

Det var inte bara eleverna som var tvungna att tigga. Även en del av lärarna behövde gå sockengång, eftersom de allra flesta lärare inte fick någon annan lön för sitt jobb. Bara rektorn kunde räkna med lön.

För alla andra var det svårt att få pengarna att räcka till. En del av de äldre eleverna i gymnasiet var tvungna att ta ledigt en termin för att jobba och tjäna pengar så att de hade råd att gå i skolan nästa termin.

Så var det med djäknen Johannes som Olof hade haft som privatlärare hemma på gården, innan han började trivialskolan. Olof mindes sista gången de hade träffats. Hur de hade blivit klara med ABC-boken och hur Johannes hade fått betalt av pappa Erik. Det var strax före jul, en dag som den här.

Olof hade inte sett honom sedan dess. Kanske hade Johannes blivit klar med gymnasiet och gått vidare till universitetet. Kanske arbetade han fortfarande som privatlärare i någon annan socken eller någon annan del av landet. Kanske hade han blivit sjuk och dött. Det var ganska många som dog unga om de hade olyckan att bli sjuka.

Olof tänkte på hur Johannes hade svept sin grå kappa om sig och gått ut i vinterkylan. Om några år skulle Olof själv få bära en sådan kappa. Den skulle skydda honom när det blåste, regnade och snöade. Den skulle visa för alla i staden att han, Olaus, var lärd. Att han kunde läsa, skriva och räkna, att han kunde tala latin och berätta om Gud och människorna.

Men allt sådant fick vänta. I dag var det snöbollskrig som gällde.

Maja i fattigskolan

Av Åsa Karlsson Sjögren

År 1784 fick Sverige en koloni i Västindien från Frankrike som hette Sankt Barthélemy. Nu hade Sverige en egen koloni och personer kunde bli rika på slavhandel. Gustav III var kung i Sverige och fyra år senare skulle han gå i krig mot Ryssland och det var åtta år kvar innan han skulle bli mördad på en maskeradbal i Stockholm.

I Sverige fanns många fattiga. Det fanns en bestämmelse om att den som inte hade något jobb måste ta de jobb som fanns och man fick inte heller flytta hur som helst. Staden eller socknen hade ansvar för sina egna fattiga. Många fattiga var gamla och sjuka. Andra fattiga hade olika funktionshinder. Fattiga barn saknade ofta åtminstone en förälder. Ibland var de föräldralösa. En del fattiga barn försökte försörja sig genom tiggeri, något som egentligen var förbjudet. För att få fattiga barn att sluta tigga satte man dem ibland i särskilda skolor för fattiga. Maja Wängström fick börja i en sådan skola. Den låg i Uppsala och hette Läse- och arbetsskolan. Det här är hennes berättelse om hur det gick till när hon fick börja skolan 1784.

Maja Wängström

Jag heter Maja och är tolv år och ska få börja skolan. Min lillasyster Lisa är fyra år yngre än jag, men får börja skolan samtidigt med mig. Vi ska gå tillsammans i en alldeles nyöppnad skola i det nya fattighuset här i Uppsala. Läse- och arbetsskolan kallas den. Där får vi både läsa och lära oss slöjda. Vi ska visst också få arbeta hos andra familjer.

Vi bor hos vår mamma och pappa här i staden. Det är inte så vanligt bland oss fattiga. De flesta har förlorat sin pappa eller

mamma eller båda föräldrarna. Systrarna Anna och Stina i vår skola har ingen pappa eftersom han är död. Jan Petters mamma är död och hans pappa blind och mycket fattig. Maja Lottas båda föräldrar är döda. Hon bor hos en änka som är hennes fostermor. Och så där har de flesta fattiga barn som nu ska få börja i fattigskolan.

Det är bara de allra fattigaste barnen i Uppsala som får gå i fattigskolan. Skolan är till för barn som inte har någon som kan ta hand om dem hemma. Vår pappa är sjuk och har en skadad fot som gör att han inte kan arbeta. Därför får vi gå i fattigskolan.

Det är inte alla fattiga som får börja skolan. Min kompis Johanna som också är tolv år får inte börja. Hon bor med sin mormor eftersom både hennes mamma och pappa är döda. Men de som styr skolan tycker att hennes mormor kan fortsätta att uppfostra henne. Johannas mormor har redan lärt henne att läsa i katekesen, både utantill och innantill. Och det är många fler som vill men inte fått börja skolan. Några fick inte börja för att de var födda på landet och andra för att deras föräldrar borde ha råd att själva betala för att deras barn ska lära sig läsa. Ulrica Lofström som jag känner litegrann är redan 14 år och för gammal.

Majas skola

I den nya skolan är det bara 20 barn i klassen, tio pojkar och tio flickor. Att flickor får gå i skolan är ovanligt. I den största skolan i Uppsala som kallas Katedralskolan eller Stora skolan går det bara pojkar. Rika flickor har privatlärare eller så lär de sig av sina mammor och pappor, att skriva och räkna till exempel. Det får inte vi göra. Vi lär oss bara att läsa i katekesen, så att vi ska klara av att konfirmera oss om några år. Kristendomskunskaperna behövs också till husförhören när prästen kommer för att kontrollera att man kan läsa. Vi slöjdar också för att kunna försörja oss, både nu och i framtiden.

Skolan ligger i fattighuset och har två rum. Jag går tillsammans med flickorna i ett rum, pojkarna är för sig i ett annat rum. Vi har varsin lärare som kallas läromästarinna. Jag och de andra flickorna har hustru Brita Oldsberg och pojkarna har hustru Greta Almgren.

De kallas så för att de är gifta. Fru säger man bara om adliga kvinnor som är gifta.

Våra läromästarinnor har inte själva gått i skolan, men de kan läsa och slöjda. De har dåligt betalt. Vi har hört att Greta är en väldigt bra lärare. Hon är sträng men rättvis och lär pojkarna det de ska. Vår lärare Brita har lite svårare med att förklara för oss, så det är tur att vi är så snälla och inte busar så mycket.

Uppsala delas av Fyrisån. Domkyrkan, slottet och universitetet ligger på den ena sidan av ån. På den andra sidan finns verkstäder och handelsbodar. Där bor vi. Vi bor med 27 andra människor i en gård där de vuxna männen är arbetare eller hantverkare. Vår pappa är trädgårdsdräng, men är så sjuk att han inte kan arbeta. När vi går till skolan måste vi gå genom staden och sedan över en bro så är vi strax framme. Det är inte så långt. Fattighuset och skolan ligger i Krokens gård på andra sidan av Fyrisån, i ett kvarter som heter Ånabben. Det ligger nära Domkyrkan. Inte långt från Domkyrkan ligger Uppsala slott. Där har vi muntliga prov varje vår och höst. Årkebiskopen, Landshövdingen, en professor från Uppsala universitet och några rika handelsmän är där för att lyssna. Våra föräldrar är också där om de kan.

Maja får betalt i skolan

Vi får betalt när vi går i skolan. Varje lördag eftermiddag får våra föräldrar hämta pengar eller mjöl i skolan. Vi får också kläder och skor. Om vi varit flitiga och har lärt oss mycket får vi extra betalt, ibland till och med böcker. Vi kardar ull och spinner garn, stickar strumpor, nystar och plockar tagel. Vi arbetar också för andra i Uppsala. På sommaren hjälper vi till exempel till i trädgårdslanden genom att rensa ogräs och sådant. Många i Uppsala äger åkrar och har hästar, kor och grisar, så de behöver hjälp med att sköta om sina odlingar. Om någon elev har skolkat från skolan dras lönen in. Jag har gått nästan varje dag utom när jag varit sjuk. Men det är inte mycket man får betalt för att gå i skolan.

När styrelsen för skolan upptäckte att jag tillsammans med några av mina klasskompisar tiggat frågade de hur vi vågat göra det? Vi förklarade att vi inte kunde klara oss annars. Vi är fattiga och det

är våra föräldrar också. Om vi inte tigger kan vi inte hjälpa till att skaffa pengar eller mat till familjen. Så därför måste vi få något mer från skolan. När styrelsen fick höra det delade de ut extramjöl och kallade in våra föräldrar för att säga åt dem att vi inte får tigga mer.

Genom vårt arbete i skolan och hemma hos andra i Uppsala bidrar vi förstås till vår egen lön. Olika privatpersoner skänker pengar till skolan. Rika människor i staden har skänkt pengar, men även böcker och kläder. Krokens gård där skolan ligger har köpts in av en handelsman som heter Dahlberg. Tre rum i Krokens gård är till för skolan, 10 rum för fattiga i fattighuset och i 14 rum bor det folk som betalar hyra. Hyran används för att betala för att sköta om huset. Även Uppsala stad, domkyrkan och universitetet bidrar med pengar, men mest är det privatpersoner som ger pengar till skolan. De som skänker pengar till fattiga vill hellre göra det frivilligt än genom att betala skatt. Handelsman Dahlberg sitter också i styrelsen för skolan.

Elever och föräldrar uppfostras

Styrelsen och våra läromästarinnor bryr sig inte bara om hur vi uppför oss utan vill också att våra föräldrar ska uppföra sig bättre. Som en gång när de sa till våra föräldrar att de inte får använda våra rockar som vi fått av skolan, eller när de sa åt dem att de ska hålla sina barn rena och snygga. Några av våra klasskompisars mammor har blivit tillsagda att bete sig anständigt mot sina barn och inte bete sig illa. Styrelsen tycker att fattigas barn är alldeles för olydiga. Och lyda måste man göra. Fattiga föräldrar måste lyda styrelsen för att deras barn ska få gå i skolan. Men en del föräldrar kan inte hålla sig tysta. Jag hörde att en mamma skällde på läromästarinnan. Styrelsen hotade då med att om hon inte lämnade läromästarinnan ifred skulle hon tvingas flytta från staden.

Barnen ska lyda läromästarinnorna. Lärarna kan vara stränga och både förmana och slå oss, men det är några pojkar som är så olydiga att de fått förmaningar och bestraffningar av männen i styrelsen. Nils har blivit varnad av styrelsen och uppmanad att sköta sig. Men när han inte gjorde det blev han hämtad och fick stryk. Jag vet inte

hur mycket, men det ska ha varit "allvarsamt". Sedan lovade Nils att uppföra sig väl i skolan.

Majas skoldag och skolår

På vintrarna börjar vi skolan klockan åtta på morgonen och vi går till klockan fyra. På somrarna när det är ljukt längre är också skoldagarna längre. Då börjar vi redan klockan sju och håller på till klockan fem. Mitt på dagen är det 1 ½ timmes lunchrast. Rasten är så lång eftersom vi ska hinna gå hem och äta mat. Vi går också i skolan på lördagar, fast inte lika länge.

Vi har inga långa sommarlov. Våra föräldrar är fattiga och äger ingen mark så vi behövs inte hemma för att hjälpa till med trädgårdsodling eller jordbruk. I stället behöver familjen våra inkomster från skolan och det arbete vi gör där under hela året.

I skolan har vi ABC-böcker, katekeser och så olika handverktyg, som kardar och strumpstickor. Vi börjar skoldagen med morgonbön. Ett av barnen håller i bönen och sedan sjunger vi en psalm. Sedan är det dags för läsning eller arbete. Vi är olika gamla, mellan 7 och 12 år, och kan olika mycket. Därför gör vi inte samma saker under skoldagen. Någon får lära sig olika hantverk medan andra läser eller lär sig kristendom.

På lördagarna arbetar vi inte med händerna. Då börjar morgonen med bön och psalmsång och sedan får vi lära oss mer ur Bibeln. Därefter får vi gå till kyrkan och sedan gå hem. Det är roligt att gå hem på lördagarna eftersom vi är lediga från skolan resten av dagen. Vi måste hjälpa till hemma men vi går en omväg och leker med andra barn på vägen.

Två gånger om året är det examen. Då får vi gå upp till slottet och visa upp för styrelsen vad vi lärt oss. Det är väldigt nervöst. Våra läromästarinnor vill att vi uppför oss ordentligt och visar oss duktiga. Då får också de extra betalt. Styrelsen förstår samtidigt att vi är barn och inte alltid kan uppföra oss ordentligt. De säger att vi är "yra" och ibland "självsvådliga", men förklarar det med att vi är barnsliga och bara lite olydiga.

Pojkar och flickor undervisas tillsammans

En dag bestämde styrelsen att hustru Brita måste sluta för att vi inte har lärt oss som vi ska. Då fick vi en annan läromästarinna en kort tid, men de var inte nöjda med henne heller. Nu har vi i stället fått samma lärare som pojkarna. Läromästarinnan Greta Almgren. Styrelsen är jättenöjd med henne. Hon håller ordning på både barn och föräldrar och lär oss det vi ska kunna. Jag tycker det går bra att gå i skolan tillsammans med pojkarna. Då blir det på något sätt ännu mer likt hur många andra barn har det hemma.

Vi lär oss ju inte att skriva eller räkna i skolan. Det är bra att kunna om man ska bli hantverkare i staden och driva egen verkstad. Pojkarna måste få lära sig det tycker några i styrelsen och vill därför anställa någon som kan lära pojkarna skriva. Ett annat alternativ är att de får gå i Stora skolan. Några pojkar får fortsätta dit. Där går det bara andra pojkar och lärarna är män. Flickorna i staden som har rika föräldrar får lära sig att skriva av sina mammor eller av en privatlärare som kallas guvernant. Men min mamma kan inte skriva.

Maja slutar skolan och får tjänst

Några pojkar har fått fortsätta till Stora skolan och andra fick börja som lärlingar hos hantverkare i staden. Gustaf får börja i Stora skolan och sedan ska han få börja som boktryckarlärling hos direktör Edman. Flickorna ska få börja som pigor hos olika familjer. Ulrica fick bli piga hos kronobokhållaren Segerströms familj. Jag har haft tur som fått tjänst hos en grannfamilj till dem. Då kan jag träffa Ulrica ibland. Man får springa mycket ärenden som piga så man hinner träffa andra ungdomar också.

Theresia studerar

Av Jessica Parland-von Essen

Det svenska ståndssamhället

På 1700-talet levde folk i Europa i ett ståndssamhälle. Det betyder att människor föddes till olika uppgifter i samhället. I Sverige fanns det fyra grupper av människor: adeln, prästerskapet, borgarna och bönderna.

I Europas olika länder styrde kungar och drottningar eller kejsare och kejsarinnor. Till sin hjälp hade de hov och tjänstemän och ofta något slags riksdag. Det fanns ingen demokrati där alla människor kunde påverka genom att rösta eller bli politiker. Det fanns inte heller tillräckligt med information för att alla vanliga människor skulle kunna ta reda på vad de behövde veta för att fatta beslut. Det fanns inte så många tidningar och alla kunde inte ens läsa.

I stället tänkte man sig att kungen eller drottningen var som en far eller mor för alla som bodde i landet och att kungen eller drottningen hade fått sin uppgift av Gud. Han eller hon hade makten och ansvar för allt som hände. Till sin hjälp att sköta landet hade kungen eller drottningen adeln. Adeln hade till uppgift att försvara landet i krig, men skulle också hjälpa till att styra landet och ta hand om folket och se till att folket levde ett hyggligt liv. Om folket levde syndigt och själviskt kunde Gud straffa hela landet. Därför var det viktigt att adeln tog sitt ansvar och skötte sina uppgifter. Som tack för att de gjorde det hade adeln särskilda rättigheter som andra inte hade. Exempelvis behövde de inte betala skatt. Dessa rättigheter kallades för privilegier.

Adelskapet gick i arv i familjerna. Adelsmän och adelskvinnor gifte sig helst bara med varandra för att gränserna mellan adeln och

andra människor inte skulle suddas ut. Man tänkte också att adeln genom sin duktighet och sina fina egenskaper som mod och trohet var annorlunda än vanligt folk. Det var också viktigt att det syntes utåt vem som var adel och vem som inte var det.

Adeln var den enda grupp av människor som fick göra sig riktigt fin och använda dyra kläder och smycken. Men adeln skulle också kunna umgås med kungligheter, tala franska och veta vad som var passande för en adelsperson och vad som inte var det. Adeln i olika länder umgicks ofta med varandra och flyttade omkring. Franskan var under slutet av 1700-talet det språk man använde vid hoven i alla europeiska länder. Det var både fint och praktiskt att ha ett eget internationellt modespråk som inte vanligt folk kunde förstå.

På 1700-talet tänkte man sig att barnet föddes med ett tomt sinne som formades av olika erfarenheter under uppväxten. Det var alltså väldigt viktigt att man formade barnets personlighet och hjälpte det att utveckla sig till en bra adlig person om man var adlig. Det var viktigt att lära sig kristendomens grunder, som handlade just om ansvaret man hade fått när man föddes som adlig. Men det var också väldigt viktigt att man blev en skicklig affärsman och politiker. Det var sådant adeln behövde kunna när den skötte sina uppgifter som militärer, ministrar eller godsherrar. Också kvinnorna måste kunna sköta affärer eftersom deras män ofta var i krig i andra länder.

I verkligheten var förstås inte alla adliga personer så bildade, goda affärsmän eller kloka som man kunde ha önskat. Men adeln ville gärna behålla sina rättigheter och uppfostrade sina barn så att de skulle bli finare än vanligt folk. Därför gick adelsbarn sällan i vanliga skolor, utan de fick sin undervisning hemma. Där fick de lära sig sådana saker som de behövde kunna som vuxna. De lärde sig matematik, skriva brev, dansa och spela instrument. De läste historia för att lära sig av andras exempel och för att kunna prata om politik och litteratur eller lära sig känna igen olika växter och deras egenskaper. Det var också viktigt att de inte blev för stolta och själviska av sig. Blev de det trodde man att det inte skulle gå så bra för varken dem själva eller för landet.

Nu ska vi få se vad en ung adelsfröken fick lära sig. Den flicka vi ska lära känna hette Theresia von Stedingk. Theresias pappa hette Curt och var hög militär och svensk diplomat i S:t Petersburg

som då var Rysslands huvudstad. Därför fick Theresia växa upp i Ryssland i stället för i Sverige.

Theresia skrev dagbok på franska och i den berättade hon om sitt liv. Dagboken finns bevarad i Kungliga biblioteket i Stockholm. Om man läser den kan man lätt föreställa sig en förmiddag i hennes liv. I dagboken berättade hon om vad hon tyckte var svårt och vad hon tyckte om. När vi kommer in i berättelsen är året 1806 och Theresia är 13 år.

En adelsfrökens uppfostran

Theresia hade svårt att koncentrera sig. Vårsolen sken in genom fönstret och träffade kristallkronan som gjorde solkatter i biblioteket. Hon såg ner i sitt häfte. Två ynka rader var det hon hade skrivit. Inga bra rader ens och bläcket hade runnit ut i en liten plump efter rubriken.

Namnsdagsgratulation
En lyckönskning, till min Mamma kär
som namnet av en helig jungfru bär ...

Orden trasslade till sig och det blev inte bra. Småbröderna pluggade matematik och det störde henne.

”Om ni faktiskt inte minns hur detta skulle göras, får ni slå upp Euklides på sidan 16 och se efter”, sa magister Tannström till dem. ”Så svårt är det väl inte? Det är ju nästan samma tal som vi övade igår!”

Magistern kom fram till Theresia och tittade över hennes axel.

”Men lilla Fröken, tänk på er handstil! En fin dam kan inte skriva vilka kråkfötter som helst!”

I samma stund knackade det på dörren och Mademoiselle Duvernois steg in. ”Ursäkta mig magistern, men jag borde få ta med mig fröken Theresia för att öva hennes pianoläxa innan barnen ska äta och ge sig i väg till danslektionen hos Madame Trombac.”

”Det passar nog bra. Fröken Theresia verkar inte riktigt kunna koncentrera sig på sin dikt. Dessutom ska vi börja öva latin nu”, svarade magister Tannström.

Mademoiselle Duvernois talade alltid bara franska, som var hennes modersmål. Magister Tannströms franska var lite stel, men här i S:t Petersburg måste man kunna tala många språk. Theresias pappa arbetade som diplomat och därför bodde familjen i den stora staden. Theresia talade både svenska, tyska och franska. Lite ryska förstod hon också förstås. Men latin behövde hon inte plugga. Det behövde bara hennes bröder göra som skulle läsa vetenskapliga böcker och senare studera vid universitet.

Theresia plockade ihop sina skrivsaker och sitt häfte och följde med sin guvernant som adelsflickornas lärare kallades. ”Mademoiselle, har ni mina noter?” frågade Theresia. ”Javisst, se här fröken. Nu får ni skynda er. Er far får gäster i kväll och han vill att ni skall spela för dem efter middagen!” svarade mademoiselle Duvernois.

Theresia blev alldeles kall av nyheten. Senast hade hon spelat fel och stakat sig. Det hade blivit väldigt pinsamt och hon var rädd för att hennes föräldrar skämdes över henne. Men hon visste att hon behövde öva och lära sig att uppträda. Därför övade hon att spela varje dag. Tre dagar i veckan kom också en lärare för att hjälpa henne.

Men mest av allt älskade Theresia att måla. Hennes mamma hade efter mycket tjat gått med på att i stället för en teckningslärare anställa en konstnär, som undervisade henne i att måla med oljefärger. Nu såg Theresia fram emot varje lektion med konstnären. Theresia spelade snabbt igenom sin pianoläxa och gick sedan för att dricka té i matsalen. Där väntade redan hennes bullriga bröder och magistern. Lillasyster Marie var också där med sin egen barnflicka eller bonne som de hette på franska.

När de drack sitt te kom deras mamma in matsalen.

”Mamma, mamma, titta vad jag har sytt”, ropade lilla Marie och räckte fram ett litet broderi.

”Vad fint, Marie, det kan du ge till pappa i namnsdagsgåva”, svarade mamma. Sedan tittade hon närmare på broderiet och fortsatte: ”Men se till att göra kanterna snygga ännu, du måste fålla dem ordentligt.”

”Men mamma, det är såå tråkigt”, svarade Marie.

”Se så, inte klag nu. Det är viktigt att man lär sig arbeta hårt och noggrant. Och inte vara näsvis!” sa mamma irriterat.

Sedan vände sig mamma till Theresia och hennes bröder. ”Gossar, sitt ordentligt nu! Theresia, visst har du övat piano nu, så du kan spela för oss ikväll utan fel?”

”Ja, Mamma”, svarade Theresia med en lätt suck.

Sedan var det dags att hoppa i vagnen med mademoiselle Duvernois för att åka genom staden till danslektionen. Det var alltid lika roligt att få åka genom den vackra staden och se på alla människor. Solen sken och snön smalt och det droppade från taken. Theresia drömde sig bort till sommaren. Då skulle de åka till landsbygden, där hon fick bada och rida. Det var fantastiskt roligt.

Fröken Theresia gifter sig

Samma år som Theresia skulle fylla 19 år gifte hon sig med en svensk greve. Han hette Pehr Gustaf af Ugglas. Pehr var mycket äldre än vad Theresia var. Han fyllde faktiskt 28 år samma dag som de gifte sig. Pehr hade varit militär och deltagit i kriget mot Ryssland år 1808 och 1809.

När Pehr och Theresia gift sig köpte Pehr ett bruk som tillverkade järn och som gjorde att de tjänade pengar. Pehr hade också viktiga uppdrag från regeringen, så Theresia och Pehr bodde inte vid bruket utan i ett hus på Drottninggatan i Stockholm. I Stockholm hade Theresia hand om hushållet och hade många anställda som skötte alla hushållssysslor. Huset var öppet för både släkt och vänner som kom på besök.

Pehr och Theresia fick också sex barn, fyra pojkar och två flickor. Det första barnet föddes knappt nio månader efter bröllopet. Det var en pojke som hette Ludvig Gustaf Samuel. Han blev bara åtta år innan han dog. De andra barnen levde tills de blev vuxna. Pehrs och Theresias söner fick fina arbeten precis som deras pappa och döttrarna gifte sig med adliga män som också hade fina arbeten.

Theresia dog när hon bara var 42 år gammal under en resa till Paris. Hon begravdes sedan i Forsmarks kyrka i norra Uppland.

KAPITEL 5

Matts i Lancaster-skolan

Av Esbjörn Larsson

År 1825 jagade engelska och amerikanska soldater pirater i Västindien. I England öppnades världens första järnvägslinje med ånglokomotiv. För första gången gavs en av Bröderna Grimms sagor ut på svenska: Den stekta trollpackan. Du har nog hört talas om den under sitt rätta namn: Hans och Greta.

År 1825 bodde de allra flesta i Sverige på landet och levde av jordbruk. En del hade egna gårdar och kallades bönder. De som bara hade en liten gård kallades för torpare. Arbetade man på någon annans gård var man piga eller dräng. Den här berättelsen handlar om Matts Person som var son till en torpare. Han gick i en av de första skolorna ute på landet.

Matts var 11 år när han började i skolan. Han var den förste i sin familj att göra det. Matts mamma Anna och hans pappa Per hade lärt sig läsa av sina föräldrar. Hans äldre bror Anders hade gått hos en skolmästare som kom till byn en gång om året.

Hos skolmästaren fick man bara lära sig att läsa i katekesen. Skolmästaren kunde också vara sträng och den som bråkade eller inte lyssnade ordentligt fick en örfil. Var någon riktigt olydig kunde skolmästaren slå det barnet med sin käpp.

Den nya skolan

I den socken där Matts bodde fanns det många barn, så skolmästaren hann inte med att undervisa alla. Därför beslutade bönderna att man skulle ha en riktig skola. En rik godsherre hade nämligen givit socknen en massa pengar så att bönderna hade råd att bygga ett skolhus och anställa en riktig lärare.

Men att bygga en ny skola var dyrt. Bönderna bestämde sig i stället för att bygga om ett gammalt hus till skola. En del bönder fällde träd i sin skog för att få brädor att bygga av och andra var med och byggde. Från staden köpte man in tegel att bygga en kachelugn av.

När skolhuset var klart fick en snickare också göra särskilda skolmöbler. I ena ändan av klassrummet fanns en lång bänk som var fylld med sand. Där fick barnen lära sig att skriva med pinnar i stället för med pennor. Efter väggarna hängde stora tavlor med bokstäver och siffror. Runt tavlorna kunde barnen stå i grupp och turas om att läsa högt för varandra.

När skolan skulle börja hade man också skaffat en ny lärare. Den nye läraren hade varit i Stockholm och lärt sig allt om de modernaste sätten att undervisa. Det var en helt ny metod som man kallade Lancaster-metoden efter den engelsman som kommit på metoden. I Sverige sa man ofta växelundervisning eller monitör-systemet eftersom läraren inte undervisade själv. I stället hade han eleverna till hjälp. Eleverna turades om att fungera som hjälplärare och kallades då monitörer.

De flesta som gick i skolan var fattiga och deras föräldrar kunde inte själva lära sina barn läsa. De som var rika skickade inte sina barn till den nya skolan. Godsherren hade en egen lärare för sina barn och prästen och de rikaste bönderna skickade sina söner till skolan i staden.

Matts skoldag

Matts hade inte så långt till skolan. Han behövde bara gå en kilometer. Matts pappa och mamma var torpare, så de bodde inte långt ifrån herrgården och godsherren. Där odlade de på godsherrens mark och fick lämna en stor del av sin skörd som betalning för det. Många hade mycket längre till skolan och del behövde gå nästan en mil.

När barnen kom fram till skolan fick de ställa sig på led utanför ytterdörren och vänta på att läraren skulle komma och öppna. Läraren bodde nämligen i skolan och på baksidan hade han en liten trädgård där han kunde odla potatis och grönsaker.

Läraren öppnade dörren precis klockan nio och barnen måste vara helt tysta när de gick in i skolan. Eftersom det bara fanns en lärare i skolan så fick alla elever vara i samma klassrum. Det var en stor sal med stolpar mitt i rummet för att hålla uppe taket. När bönderna hade byggt om huset till skola hade de tagit bort alla väggar, men låtit stolparna stå kvar, för att huset skulle vara stabilt.

När alla kommit till sin plats fick de stå helt stilla. Ingen fick sätta sig innan de blev tillsagda. Den som bestämde när man fick sätta sig var general-monitören. Så kallades den äldste och duktigaste av eleverna som läraren hade utsett att hålla ordning på de andra barnen.

När general-monitören ringde i sin klocka satte sig alla på knä för att be morgonbön. När bönen var slut fick ingen stå upp förrän general-monitören ringt i sin klocka igen. Efter bönen var det upp-rop och general-monitören antecknade vilka som var i skolan. Om någon var borta eller kom försent skrev han upp det också. Sedan var det dags för undervisningen att börja.

I växelundervisningsskolan lärde man sig inte bara läsa katekesen, utan eleverna fick också lära sig att skriva och räkna. Skoldagen var uppdelad i olika lektioner där den första var skrivning, den andra läsning och den tredje räkning. Sedan var det bön innan man fick gå på rast. Efter rasten var det bön igen och sedan skrivning och läsning. Dagen avslutades också med bön.

Fast Matts redan kunde läsa lite när han började skolan fick han som alla nybörjare först lära sig skriva bokstäverna i sand med en pinne. När han kunde göra det ordentligt fick han pröva att skriva med krita på en liten tavla. Matts fick också öva sig i att känna igen bokstäverna på de stora tavlor som hängde på väggen.

Alla övningar i skolan gjordes i små grupper som kallades klasser. Alla fick börja i första klass i varje ämne även om man som Matts var lite äldre. Den som var duktig fick byta klass fort medan den som inte var så duktig fick gå kvar i samma klass längre. Varje klass leddes av en monitör som läraren valt ut bland de duktigaste eleverna i skolan. Läraren undervisade aldrig själv utan satt vid katern eller gick runt i klassrummet för att kontrollera att monitörerna gjorde rätt. På det sättet kunde han ha uppsikt över alla elever samtidigt.

Monitörerna förklarade inte saker utan undervisade mest genom att ställa frågor. När de övade på de tio budorden kunde monitören börja så här: "Du skall icke missbruka din..." och då skulle det barn som stod i tur svara säga: "... Guds namn". Sedan vände sig monitören till nästa barn och frågade: "Vems namn skall man icke missbruka?" och då skulle det barnet svara: "Herrens". Det tredje barnet fick sedan frågan: "Varför inte?" och svaret på den frågan skulle vara: "För den kommer inte att bli ostraffad".

Straff och belöningar

För att barnen skulle sköta sig och lära sig mycket delade läraren ut belöningar till den som var duktig och bestraffade den som inte lärde sig eller som var olydig.

Straffen var många, men inte alltid lika hårda som hos skolmästaren. Den som pratade utan lov kunde få stå med handen för sin mun och den som tittat på saker som inte hade med undervisningen att göra fick stå med ryggen mot sina klasskompisar. Den som trots detta inte gjorde som monitören sa kunde få sitta på knä vid skampallen. Det var en liten obekväm bänk längst fram i klassrummet.

Var man riktigt bråkig kunde man få stryk av läraren, men det hände bara om man fortsatte att bråka eller om man gjort något riktigt dumt. Stryk fick man med en särskild käpp som kallades karbas. Stryk delades ut i slutet av skoldagen och alla elever tvingades att se på när läraren slog.

Den som inte skötte sig kunde också få en bricka att hänga runt halsen. På den kunde det stå "Lat" om man inte ansträngde sig, "Pladdrare" om man pratade för mycket, "Ouppmärksam" om man inte lyssnade på monitören eller "Osnygg" om man var smutsig när man kom till skolan.

Den som skötte sig bra i skolan kunde få belöningar. Alla som var bäst i sin klass eller som visat sig duktiga på något annat sätt fick en biljett efter varje skoldag. Den som varit monitör fick fem biljetter. Men om man skötte sig illa någon dag kunde läraren också ta tillbaka biljetter som man hade fått.

Efter varje termin fick eleverna lämna in sina biljetter till läraren för att få pengar som belöning. Pengarna delades ut vid examen, då

prästen, godsherren och några av de rikaste bönderna kom för att höra vad barnen lärt sig.

Den som var duktig kunde precis som den som inte skötte sig bra få en bricka att hänga runt halsen. På de brickorna kunde det stå "Duktig", "Flitig" eller "Ordningssam". Det fanns också särskilda brickor för den som var bäst i sin grupp och för monitörerna. Den största och finaste brickan hade general-monitören.

Skolåret och Matts skolgång

Matts skola var inte öppen hela året, utan den började oftast i september när skörden var bärgad och man tog jullov i mitten av december. Sedan dröjde det till februari eller mars innan skolan öppnade igen och vårterminen slutade vid midsommar. Hur långt jullovet var berodde på om det var mycket snö eller inte.

De flesta barn gick bara i skolan när de inte behövde hjälpa till hemma. Därför var det vanligt att många barn var borta en eller flera dagar i veckan. Men eftersom man bara behövde byta klass när man lärt sig allt man skulle kunna, kom man inte efter om man var borta mycket. I stället kunde man fortsätta där man var sist. Den som varit borta så mycket att han eller hon hade glömt vad de lärt sig kunde få flytta ned till en lägre klass för att börja om.

Matts var duktig och redan efter en termin hade han kommit fram till tredje klassen i läsning och andra klassen i skrivning och räkning. Efter terminens slut skrev läraren i examensboken:

Matts Person läser bra innantill i Lilla katekesen och skriver ord på tavla och har börjat räkna.

De flesta i Matts skola gick inte mer än ett eller två år i skolan och slutade när de kunde läsa i katekesen. Man gjorde ingen skillnad mellan pojkar och flickor i Lancaster-skolan, men flickorna fick ofta inte gå lika länge som pojkarna, så de hann inte lära sig lika mycket. Matts fortsatte att gå i skolan tills han blev femton år. Efter andra året blev han monitör och under sitt fjärde och sista år i skolan fick Matts bli general-monitör och hålla ordning på de andra eleverna i skolan.

Eftersom Matts föräldrar var fattiga och bara hade ett litet torp fanns det inte så mycket arbete för honom att göra hemma. Därför tyckte föräldrarna att det var bättre att Matts gick i skolan än att han var hemma. De pengar Matts fick som belöning i slutet av varje termin lämnade han alltid till sina föräldrar. De behövde pengarna eftersom de var så fattiga.

Det året Matts fyllde femton år fick han sluta skolan eftersom han blivit stor nog att flytta hemifrån. Precis som sin storebror Anders skulle Matts bli dräng hos godsherrn och bo i en av barackerna vid godset. När Matts lämnade skolan fick han ett betyg av läraren där det stod allt vad han hade lärt sig:

Matts Person läser väl både i bok och utantill i Lilla katekesen. Skriver meningar på papper och räknar säkert till och med multiplikation och division. Har även börjat läsa fäderneslandets historia och geografi.

Matts hade nu lärt sig mer i läsning, skrivning och räkning än vad någon annan i hans familj hade gjort tidigare. Men eftersom han inte fortsatte att öva glömde han med åren bort mycket av vad han lärt sig. Katekesen fortsatte han att läsa, eftersom det var något alla måste kunna, och som prästen också kontrollerade. Däremot hade han inga andra böcker, så det blev mest att läsa sådant han redan kunde utantill.

Ibland fick han hjälpa sina kompisar som tyckte det var svårt att läsa i katekesen och han räknade plus och minus när det behövdes. Sedan kunde han också skriva sitt eget namn riktigt snyggt med ett finger i gruset. Det var det inte många som kunde och Matts glömde aldrig bort hur man gjorde det.

Elisabeth i småskolan

Av Johannes Westberg

År 1850 hade de allra flesta svenska församlingarna i städerna och socknarna på landet fått en egen skola. År 1842 blev det nämligen lag på att alla församlingar skulle ha en egen skola eller åtminstone en lärare. Ungefär samtidigt började Sverige att förändras. I stället för att leva på landet och försörja sig på lantbruk, flyttade allt fler in till städerna för att arbeta i fabriker. Detta var särskilt tydligt i Sundsvallstrakten, där den här berättelsen tar sin början. Där byggdes allt fler sågverk som med sina höga skorstenar och ångmaskiner blev till en symbol för det nya samhället som växte fram.

På landsbygden utanför Sundsvall hade det inte funnits några skolor före 1842. De allra flesta hade i stället lärt sig att läsa av sina föräldrar. Ibland hände det att någon socken hyrde in en skolmästare för lite extra undervisning under några veckor. Fanns det någon pojke som var duktig eller hade läshuvud som man sa, hände det att man skickade honom till stadsskolan i Sundsvall.

Efter 1842 byggde man folkskolor i socknarna runt Sundsvall. Eftersom det var befolkningen själv som betalade för alltsammans tog det lång tid. Det gjorde att det dröjde till 1850 innan alla socknar hade en skola och ett skolhus.

Den här berättelsen handlar om Elisabeth som var en av de flickor som nu fick börja i en av Sundsvallstraktens skolor.

Varför ska Elisabeth gå i skolan?

Det var inte alls självklart att Elisabeth skulle gå i skolan. Hennes far hette Johannes och han var bonde i en by några mil utanför Sundsvall. Han ägde en gård med några mindre åkrar och några kor

som han skötte tillsammans med Elisabeths mamma. Johannes brukade säga att han aldrig satt sin fot i en skola, och att han klarat sig bra ändå. Elisabeths mor förstod inte heller varför en flicka skulle behöva gå i skolan. Att lära sig läsa kunde hon göra hemma, och någon nytta av att skriva skulle hon ju aldrig ha. Bättre var det i stället att hon stannade hemma och fick lära sig det hon behövde om att sköta en gård. Annars skulle aldrig någon någonsin vilja gifta sig med henne. Det sa alltid Elisabeths mamma.

Men i skolan skulle Elisabeth ändå gå. Hon var född 1855, och när det var dags för henne att gå i skolan hade kyrkoherden (som socknens präst kallades) och läraren i hennes socken beslutat sig för att fler barn skulle gå i skolan. Alldeles för få barn gick i skolan, och de barn som väl gjorde det, dök upp allt för sällan. Det fanns alltid, menade läraren, så många ursäkter. Skolvägen var för lång, vädret för kallt eller så fanns det för mycket att göra hemma på gården. Trots att alla lovat att komma, dök vart tredje barn aldrig upp på lektionerna.

För att lösa det problemet hade läraren tillsammans med kyrkoherden rest runt bland byarna och talat med alla föräldrar. De hade sagt att det var föräldrarnas plikt mot kung och fosterland att skicka sina barn till skolan. De berättade också att det nu skulle bli lättare att göra det. I stället för att alla skulle behöva ta sig till folkskolan vid kyrkan, skulle de yngre barnen kunna börja i en småskola. Den skulle flytta mellan tre olika byar, så att barnen varken behövde ha långt skolan eller behövde gå där särskilt mycket. Elisabeth behövde bara gå i skolan tre och en halv månad om året.

Elisabeths föräldrar tyckte att det var en bra lösning. Nu skulle ju Elisabeth bara ha mindre än en kilometer till skolan och hon behövde gå mindre än två månader varje höst och vår. På det sättet skulle hon fortfarande kunna hjälpa till mycket därhemma.

Det var också lika bra att Elisabeth fick börja skolan så snart möjligt. Desto tidigare hon började, desto snabbare kunde hon ju sluta. Därför fick hon också börja skolan hösten 1861, då hon precis hade fyllt sex år.

En flicka i skolan

När hösten närmade sig var det fortfarande inte klart när småskolan skulle börja. Under 1860-talet hade bönderna i byarna fortfarande mycket att säga till om när det gällde hur skolan skulle skötas. Byns storbonde hade sagt att han vägrade låta sina barn gå i skolan före oktober, eftersom det fanns alldeles för mycket för barnen att göra hemma på gården. Kornet skulle ju bärgas, potatisen tas upp, och hans fru skulle föda deras femte barn. Samtidigt hade inte skolrådet hittat en lämplig lokal för småskolan. Eftersom småskolan skulle flyttas mellan olika byar var det för dyrt att bygga ett skolhus som bara skulle användas några månader per år. Det fanns heller inget lämpligt rum att hyra. Kyrkoherden hade funderat på att hyra en tom lada, som kanske skulle kunna isoleras litegrann. Men det var ingen annan som trodde att ladan skulle hålla kylan ute när det blev kallt om vintern.

Till slut blev det klart att Elisabeths första skoldag skulle bli måndag den 23 september 1861. Som klassrum skulle ett av rummen i en av böndernas bagarstuga användas. Elisabeths föräldrar tyckte att det var ett bra val. Alternativet hade varit att hyra ett kök i en av gårdarna. Men när man använde kök till klassrum brukade det inte fungera särskilt bra. Vid sidan av att laga och äta mat, var ju köket den plats där man gjorde det mesta man kunde göra inomhus. Hur barn skulle kunna lära sig läsa samtidigt som kläder syddes, småbarn ammadades och redskap lagades? Det hade Elisabeths föräldrar svårt att förstå.

Trots att Elisabeths föräldrar var misstänksamma mot skolan, trivdes Elisabeth rätt bra där. Det var kul att träffa så många barn. Gårdarna i trakten låg långt ifrån varandra, och det var sällan man kunde leka så många tillsammans. Det var också ett trevligt avbrott från vardagen hemma. Den största delen av året var hon ju ändå mest hemma på gården och hjälpte till. Det var inte heller tänkt att hon skulle gå särskilt många år i skolan. Elisabeths föräldrar hade sagt att hon skulle gå två år i småskolan, och att de sedan fick se hur de skulle göra.

En dag i småskolan

Elisabeths småskola var öppen mellan nio på morgonen och tre på eftermiddagen, måndag till lördag. Onsdagar och lördagar gick barnen bara fram till lunch. Småskolan var inte indelad i klasser, utan de 15 barnen undervisades tillsammans trots att den yngste var sex och den äldste nio år gammal.

Elisabeth tyckte om att gå in i bagarstugan, där hennes småskola hölls. Eftersom småskolan flyttade mellan olika byar, hade lärarinnan med sig alla skolsaker i stora kistor som stod uppradade efter skolrummets ena vägg. Ur kistorna plockade lärarinnan upp saker som Elisabeth aldrig hade sett någon annan stans. Lärarinnans vackra mässingsklocka tyckte Elisabeth bäst om. Det fanns också andra saker. Kartor över Sverige, Norge, Danmark och Finland, planscher som föreställde alfabetets bokstäver, och en massa biblar.

Trots att de inte var så många barn, tyckte Elisabeth att skolkalen var trång. Bagarstugan var inte särskilt stor. För att alla skulle rymmas fick de sitta på långa träbänkar. Elisabeth tyckte inte att det var särskilt bekvämt. Hon fick ont i rumpan av den hårda bänken, och eftersom hon var yngst i klassen och hade korta ben fick hon sitta och dingla med benen hela dagarna. Bagarstugan var också rätt gammal och dragig. Satt man nära de tunna glasfönstren fick man frysa, och satt man nära järnspisen kunde man nästan bränna sig om benen. Så hett var det.

Enligt lagen skulle barnen åtminstone lära sig att läsa, skriva och räkna i skolan samt läsa kristendomskunskap och öva kyrkosång. Barnen kunde få lära sig annat också om de vuxna i socknen bestämde så. Kyrkoherden i Elisabeths församling hade övertalat skolrådet att skolbarnen också skulle få läsa geografi, historia, geometri och naturlära.

Elisabeths lärare hette Brita Holmgren. Elisabeth tyckte hon var riktigt gammal. Brita var född 1790 och hade ingen utbildning i de ämnen som kyrkoherden ville att hon skulle undervisa i. Till skillnad från folkskollärare behövde inte småskollärarinnor ha någon utbildning. Och på 1790-talet hade ingen tyckt att småflickor skulle behöva lära sig saker om historia eller naturen.

Det gjorde att Brita mest undervisade i läsning. Det gick ofta till så att Brita sa bokstavernas namn ("Aa", "Be", "Ce", "De") som barnen sedan härnade. Sedan fortsatte undervisningen med att barnen fick upprepa ord, och sedan läsa både högt och innantill ur Nya Testamentet som var den bok som de använde mest i småskolan.

Det ämne som Elisabeth tyckte bäst om i skolan var biblisk historia. Brita tyckte mycket om att berätta historier ur Bibeln, och hon berättade även historier som Elisabeth tyckte var mycket spännande. Historierna om ängeln som dödade pojkar i Egypten och Absalom som fastnade med sitt vackra hår i ett träd och blev dödad var nästan lite läskiga.

Men det Elisabeth kanske tyckte bäst om var att dagarna i skolan ofta blev ganska korta. Enligt folkskolestadgan fick skolråden själva bestämma om flickorna skulle få annan undervisning än pojkarna, och Brita tyckte att flickor inte behövde särskilt mycket undervisning. Så när de haft läsning, sång och katekeskunskap under förmiddagen, fick Elisabeth och de andra flickorna oftast gå hem under eftermiddagen. Pojkarna tyckte alltid att det var lika orättvist, men Elisabeth tyckte att det var bra. När det var varmt ute stannade flickorna gärna kvar vid skolan under eftermiddagarna och lekte lite för sig själva innan de gick hem. Vintertid var det skönt att slippa gå hem i mörker. Även om Elisabeth kunde gå tillsammans med några av de andra barnen tyckte hon att det var otäckt att gå hem när solen gått ned. På den här tiden fanns ju inga gatulyden, så det var verkligen beckmörkt ute. Det enda ljuset som man kunde se var från gårdar långt borta.

Brita var oftast snäll mot Elisabeth och hennes skolkompisar. Men visst hände det att hon slog barnen. Särskilt när hon hade tandvärk. När någon gjort något riktigt dumt kunde barnet själv få hämta björkris i skogen. Sedan band Brita riset och använde det för att slå barnet. Det tyckte inte Elisabeth var särskilt konstigt. Ibland hände det att hon kunde få stryk av sina föräldrar när hon gjort något dumt hemma.

Elisabeths skolgång

Till slut visade det sig att Elisabeth fick gå fyra år i skolan sammanlagt. Två år i småskolan i byn, och två år i folkskolan vid kyrkan. När hon slutade skolan kunde hon både läsa och räkna. Skriva kunde hon hjälpligt, men det glömde hon nästan bort som vuxen. Många psalmer kunde hon utantill, eftersom hon ofta gick omkring och gnolade på dem. Tio Guds bud kunde hon också räkna upp.

Skolan förändrades dock snabbt i Sundsvallstrakten under Elisabeths liv. År 1893 födde Elisabeth sitt femte barn som hette Anna. Anna gick sex år i skolan och terminerna var då dubbelt så långa som när Elisabeth gick i skolan. Fast Elisabeth förstod aldrig varför Anna fick läsa samma ämnen som pojkarna, även om hon slapp gymnastik och den svårare matematiken. Bevare mig väl, brukade Elisabeth sucka när dottern kom hem från skolan. Fortsätter det så här kommer kvinnor att bli läkare och professorer i framtiden.

John i bruksskolan

Av Madeleine Michaëlsson

Den här berättelsen handlar om John som föddes vid ett järnbruk år 1875. Vid ett järnbruk framställer man järn och det har du säkert stött på i olika former. Kanske har du stekt mat i en tung gjutjärnspanna? Eller kratsat hovarna på en häst och då känt på det blanka, kalla järnet i hästskon? Du har säkert sett en rostig spik eller rälsen som tågen åker på. Järn används också för att göra verktyg och vapen, som till exempel skiftnycklar och kanoner. För att tillverka sådana saker har man använt malm som man brutit loss från berget. Oftast kommer malmen från gruvor som ligger långt ner i jorden. Så småningom behandlas järnet i en smedja och en sådan kan du besöka tillsammans med John i den här berättelsen.

Skoldagen börjar

John vaknar och skyndar sig till bruksskolan. Bruksskolan var ett slags folkskola. Den kallades för bruksskola eftersom den låg vid ett järnbruk och det var järnbruket som från början att skänkt pengar till skolan.

Det är en ganska kall morgon i april och John är tidigt på plats. Pojkarna i klassen har nämligen i uppgift att tända kakelugnen i klassrummet och att bära in ny ved från förrådet bakom skolhuset. De turas om med detta och nu är det Johns tur. När han äntligen får fyr börjar det genast att bolma in svart rök i klassrummet, trots att veden och fnösket knappt brinner. John känner hur det knyter sig i magen. Han blir rädd. Lärare Jonsson är så sträng och avskyr när klassrummet är fullt med rök. En liten flicka som heter Gerd kommer springande och klättrar upp på en bänk intill kakelugnen.

”Du måste öppna spjället”, säger hon och drar i en lång tofs så att det smäller till inne i kakelugnen.

”Jag glömde”, säger John förläget och öppnar fönstret för att vädra ut röken.

John har försökt att berätta för sin mamma och pappa om hur hemsk lärare Jonsson kan vara. Att han slår barnen med käpp när de gör fel. En del barn är så rädda att de gör fel hela tiden. Mamma och pappa brukar sucka när John berättar.

”Var glad så länge du får gå i skolan. När du hämtas till smedjan blir det värre”, brukar de säga.

Vad John inte berättar för mor och far är att han är lite nyfiken på att bli hämtad till smedjan. Han har sett de äldre pojkarna gå dit ibland och det verkar så skönt att få gå från klassrummet. Hans tankar avbryts när läraren plötsligt står i dörren och det syns att han är riktigt arg.

”Få ut röken!” ryter läraren och går mot katedern längst fram i klassrummet. Han hämtar en ringklocka och går sedan mot ytterdörren och ringer in skolbarnen. Röster och fotsteg hörs när barnen kommer in i skolan.

Två pojkar till smedjan

En stund senare är luften renare och barnen har satt sig vid bänkarna för att be morgonbön. Då hörs det steg i farstun och dörren öppnas med en bestämd rörelse av brukets förman. Han säger att det fattas folk i smedjan och att han behöver två pojkar med sig dit, nu meddetsamma.

Endast män arbetar i smedjan och kanske är det därför som förmannen ber att just pojkar skall komma med. Kvinnorna vid bruket har många andra arbetsuppgifter, men de flesta kvinnor får inte pengar för sitt arbete, trots att de arbetar hela dagarna, de också.

Kanske var det Johns misstag med kakelugnen på morgonen som gör att läraren nu vänder sig mot honom.

”John och Verner går dit idag”, säger han.

John och Verner tittar på varandra och reser sig från morgonbönen. De är inte säkra på om de ska be bönen till sitt slut eller om de ska gå direkt.

”Nu!” ryter läraren och då sätter de fart.

Det känns skönt att komma ut från klassrummet och de promenerar riktigt muntert bort till smedjan. De hör hammarens dova slag när den träffar det varma järnet och bankar det platt. Inne i smedjan dånar det av eldar och hammare och det är så varmt att pojkarna börjar svettas direkt. Förmannen ropar högt för att de ska höra. Deras uppgift är att släpa tackjärn och hämta kol. Han visar hur de ska göra och så sätter de igång. Runt omkring står smeder och alla arbetar för fullt i värmen.

John och Verner vill gärna visa att de också kan arbeta bra så de tar i allt vad de kan och släpar tackjärn och kol om vartannat. I början går det rätt bra och det känns riktigt skönt att inte ha läraren hängandes över sig hela tiden. John funderar över vad som händer i skolan just nu och tänker att det nog är innantilläsning. Det gillar han för det mesta ganska bra för läsning är hans bästa ämne. Han funderar på vad som står i kapitlet som han håller på med i boken och minns att det handlade om Kina och kineserna. I boken stod det att ingen fick närma sig landets härskare utan att först lägga pannan mot marken nio gånger. John mindes också att kejsaren av Kina var grym och straffade människor på de mest fruktansvärda sätt. Han avrättade tusentals människor bara för att han tyckte att det var roligt. John vet inte om det som stod i boken är sant eller inte, men han känner på sig att det är tur att han bor och lever i Sverige.

Plötsligt känner John hur det bränner i handen och han skriker till. Han har råkat ta i det nysmidda järnet och nu bränner det förskräckligt i händerna. Smeden som stod intill pekar mot en tunna en bit bort och John går dit och stoppar ned händerna i vattnet. Det svalkar lite, men händerna värker förskräckligt. Förmannen kommer och tittar till hans händer och hjälper honom att linda några blöta tygtrasor runt. Sedan får John fortsätta arbeta.

Nu går arbetet långsammare och han känner sig trött i rygg och armar. Dessutom värker händerna. Han undrar när det är dags för rast, men vågar inte fråga någon. Han försöker ta lite mindre kol i lådorna, för att det ska bli lättare att dra, men då kommer förmannen och direkt och skäller på honom. Svetten rinner och minuterna släpar sig fram. John tittar på Verner och ser att han också ser trött ut. Men Verner har i varje fall inte bränt sina händer. När de möts

frågar John om Verner vet när det är rast, men Verner bara skakar på huvudet.

Timmarna går och nu värker hela kroppen på John. Han är så trött att han knappt kan stå på benen, men han fortsätter att släpa lådorna med tackjärn och kol ändå. Det går trögt. Han släpar och släpar och hela tiden undrar han när det ska bli rast.

Skiftbyte

Så plötsligt kommer nya män in i smedjan och byter av de som arbetar och samtidigt kommer två andra pojkar från klassen som tar Johns och Verners plats. Pojkarna tittar på varandra och aldrig tidigare har de sett någon kompis se så sliten ut. John och Verner är blöta av svett och kläderna som förut var hela och rena var nu smutsiga och Johns ena byxben hade gått sönder. De ser sig förvirrat omkring och vet inte vart de ska ta vägen. En av de andra pojkarna från klassen pekar på en dörr och säger något, men det går inte att höra vad han säger eftersom det bullrar så av hammaren och eldarna.

John och Verner går långsamt mot dörren, öppnar den och kommer ut på baksidan av smedjan.

”Vad ska vi göra?” undrar John.

”Vet inte”, svarar Verner.

”Ska vi gå tillbaka till skolan, kanske?” säger John efter att ha funderat lite. Men då kommer förmannen ikapp dem och säger att de ska gå in i labbyt. Labbyt är en sovsal där man kan vila mellan arbetspassen. Där finns också mat som deras mammor varit uppe och lämnat till dem.

Labbyt är ett långt rum, som är fullt av trälådor med halm i. I flera av lådorna ligger män och sover, men i andra sitter några och äter.

”Kom och sätt er, pojkar”, säger en av männen.

”Er mat står där”, fortsätter han och pekar inåt rummet.

”Ät och lägg er sedan och vila en stund”.

John och Verner hämtar sin mat och sätter sig sedan i var sin låda. Det luktar illa om lådan och är lite fuktigt i halmen, men de är så trötta och nöjda med att äntligen få vila och äta. Maten tar slut alldeles för fort. Det känns som om de hade kunnat äta dubbelt

så mycket. Varenda muskel i kroppen värker på dem av trötthet och när de lutar sig bakåt i halmen somnar båda pojkarna direkt.

De känns som om de inte hunnit vila någonting när någon puttar på dem med en käpp och säger att det är dags för nästa skift. Verner är så trött och stel att han inte kommer ur sin låda själv, utan John och förmannen får hjälpa honom. När Verner står där på dar-riga ben börjar tårarna rinna nerför hans kinder.

”Jag orkar inte mer”, säger han.

Det bildas långa ränder i hans smutsiga ansikte efter tårarna och John känner hur det bränner bakom hans ögonlock också. Det känns som om hela hans kropp skriker att han aldrig mer vill gå in i smedjan. Örfilen kommer blixtnabbt och träffar Verners vänstra kind så hårt att han vacklar några steg.

”Stå inte och gnäll! In och jobba med er!” säger förmannen och ser arg ut. Pojkarna förstår att de inte har något val, utan går mot smedjan för dagens andra arbetspass.

Nästa dag

Dagen därpå vaknar John i sin säng och kroppen är då så öm och trött att han inte förstår hur han ska komma till skolan. Hans mamma hjälper honom upp och ordnar med frukosten. Han känner sig helt tom i huvudet. Tom av trötthet och av att vara ledsen och ha ont.

När han sedan går mot skolan tittar han upp på de höga träd-kronorna som vajar i blåsten. De stora träden står i en lång allé som sträcker sig ända upp till herrgården, där brukets ägare bor. John har varit där med sin skolklass en gång och blivit bjuden på kakor av brukspatronen. Det var roligt att få se det stora köket och att få äta kakor. Efter besöket fick alla barnen ställa upp sig på ett långt led för att tacka för kakorna och besöket. Då hade det varit vår och varmt. Kanske var det förra våren? Han mindes hur han då hade skuttat på lätta ben och lekt tafatt med sina klasskompisar i allén på vägen tillbaka mot skolan.

Idag känns benen så tunga och trötta och de stora träden i allén får honom att känna sig liten. Medan han går där blir han rädd. Tänk om han blir hämtad till smedjan idag också. Han blir utom

sig vid tanken, men är lika rädd för att inte hinna tända kakelugnen i skolan i tid.

John skyndar sig så gott han kan och idag lyckas han tända kakelugnen utan att det ryker in. Han sjunker ned vid sin skolbänk och tar upp läseboken och tittar i den. John hittar ett kapitel om Indien som är ett land långt, långt borta. Sedan bläddrar han vidare i boken och hittar plötsligt ett avsnitt om det svenska järnet. Det står att järn är bättre än guld eftersom guld gör att människor blir bortskämda och bara vill njuta och inte arbeta. Järnet däremot gör att människor blir flitiga och tåliga. Där står också att man tillverkar verktyg och maskiner av järn, vilket är något som alla i landet har nytta av. John funderar på arbetet i smedjan, på texten som säger att järnet är viktigt och på att de som arbetar med järnet blir starka och uthålliga. Själv känner han sig inte det minsta stark efter att ha arbetat i smedjan en dag. Tvärtom har John aldrig känt sig svagare. Han känner sig förvirrad och trött.

När läraren kommer till klassrummet stannar han i dörren och tittar på John som sitter där med sin läsebok. Han muttrar något om att det är bra att klassrummet börjar bli varmt och John får för sig att läraren är nöjd med att det inte har rykt in. John sitter och läser medan han väntar på att kompisarna ska komma. Solen lyser in genom de små fönstren och värmer lite på Johns trötta vänsterarm. Han följer armen med blicken och kommer till handen. På utsidan syns ingenting, men på insidan är det fullt med blåsor. Vissa blåsor har spruckit och där värker det ordentligt. John vänder bort handflatorna så att han slipper se blåsorna. Hans mamma hjälpte honom att bli ren när han kom hem i natt och på något sätt lyckades hon också få fram hela, rena kläder. Kanske satt hon uppe och sydde om hans storebrors byxor, så att John skulle kunna gå till skolan idag. Smutsig får man inte komma till skolan. John tänkte att det var konstigt, eftersom alla i smedjan och labbyt var så smutsiga. Om han måste dit idag igen blir han smutsig direkt. Det visste han nu.

Den här skoldagen kom inte förmannen till skolan, utan alla barnen går kvar i skolan under dagen. John tycker det är skönt, men han har svårt att hålla sig vaken. Flera gånger under skoldagen håller han på att somna, men hans bänkkompis knuffar till honom.

John saknar Verner i klassrummet och efter skolan går han hem till Verner för att lämna en läxbok.

Verner ligger i sin säng och hostar. Det låter som om hostan håller på att slita Verner i stycken. Han hinner knappt dra efter andan mellan hostningarna. Verners mamma säger att han måste få vila, men tackar John för att han kommit förbi med boken. John säger hej till Verner och går ut från den lilla mörka stugan.

Ute på bruksgatan skiner solen och John börjar äntligen känna sig lite pigg i benen igen, men händerna värker. Han hör hammarslagen i smedjan när han går hemåt. Hammarslagen som han hört varje dag hela sitt liv sedan han föddes. Det låter precis som förr, men nu tänker John andra tankar när han hör det jämna dunkande ljudet. Han tänker på kolen som hela tiden måste dras fram till eldhärdarna. Han tänker på järnet som måste släpas fram och tillbaka och på trälådorna som var sängar i labbyt. Han tänker på den unkna lukten i halmen och på smederna som stod och arbetade i sina träskor medan svetten rann. Plötsligt förstår han varför de hör så dåligt och är så böjda i sina ryggar. Det har han aldrig tänkt på tidigare.

Signe i flickskolan

Av Sara Backman Prytz

När 1800-talet närmade sitt slut var Sverige på väg mot att bli ett industrialiserat land. Företagen blev allt större och fler och fler människor flyttade in till städerna för att arbeta i fabriker, även om många fortfarande bodde kvar på landet. Under denna tid blev det också populärt att visa att man var svensk och älskade sitt land. År 1894 började allt fler att hissa den svenska flaggan när de ville fira något och sången "Du gamla, du fria" hade blivit allt mer populär. I den här berättelsen ska vi möta Signe som började skolan detta år. Hon gick inte i folkskolan som de flesta andra barn. Eftersom hon hade rika föräldrar fick hon gå i en skola för rika flickor.

Signe var 12 år och yngst av fem syskon. Hon bodde i prästgården några mil utanför staden. Hennes pappa var präst. Alla hennes storsyskon hade gått i skola i staden, och snart skulle Signe också börja skolan där. Den mesta undervisningen hade hon hittills fått i hemmet, av sin mamma och ibland av de äldre syskonen. Eftersom det var så långt att åka till skolan fick Signe bo hos en tant i staden. Även hennes äldre bror Folke bodde hos tant Emilie. Folke gick i stadens pojkläroverk, som kallades högre allmänna läroverk, men Signe skulle gå i flickskolan.

Inträdesprovet

En av de sista dagarna i augusti åkte Signe och Folke med häst och vagn in till staden och till tant Emilie. Redan dagen därpå var det dags för Signes inträdesprov till flickskolan. Hennes pappa hade sagt till henne att hon skulle gå till skolan och fråga efter föreståndarinnan. Det var allt lite nervöst. Skolan såg så stor och

lite dyster ut från utsidan. På insidan såg det trevligare ut. Föreståndarinnan tog emot Signe och visade henne till ett klassrum där det redan satt många andra flickor som också skulle börja i skolan. Det första provet var att översätta en text från tyska. Det var lätt för Signe. Hennes mamma hade bott i Tyskland och de läste ofta böcker på tyska hemma.

Nästa prov var i franska, och det var inte alls lika lätt. Signe hade inte läst särskilt mycket franska. Sista provet för dagen var i räkning, och det gick riktigt bra. Några fler prov behövde Signe inte göra. Föreståndarinnan sa att det räckte så och bestämde sedan att Signe skulle gå på prov i sjätte klassen.

Undervisningen

Undervisningen i flickskolan var väldigt modern, särskilt om man jämförde med undervisningen i pojkarnas skolor. Föreståndarinnan trodde att flickorna skulle lära sig bäst om det inte var så mycket utantillinlärning och rabblande av grammatik hela tiden. Signe kunde bara jämföra med Folke, som ofta satt och suckade över sina urtrista grammatikböcker. Alla regler måste han lära sig utantill, och sedan blev det förhör. Signe måste i och för sig också lära sig mycket, men hennes lärarinnor var snälla och ville först och främst att flickorna skulle lära sig prata och förstå de olika språken. Till exempel pratade språklärarynnorna bara på det språk de undervisade i och det gjorde inte lärarna i den skola där Folke gick. Det enda svåra med det var när man behövde fråga lärarinnan något helt vardagligt på rasten, då måste man göra det på rätt språk, och man fick absolut inte prata svenska. Efter ett tag vande man sig i alla fall, och Signe började tycka att till och med franskan var rätt rolig.

Föreståndarinnan hade också infört något som var verkligt nytt vid tiden. En läxfri eftermiddag varje vecka. Detta var Signe väldigt nöjd med. Hon nämnde det gärna för Folke när han satt med alla sina läxböcker.

Signes bästa ämne var gymnastik. Hon hade tur som gick i en flickskola där föreståndarinnan tyckte det var viktigt att också flickor fick röra på sina kroppar. I många andra skolor i landet trodde man att det var farligt för flickor att röra på sig för mycket. Några

av flickorna i skolan hade mammor och pappor som trodde det var så. De var inte alls nöjda med att flickorna skulle ha gymnastik. Några var till och med oroliga för att det skulle förstöra flickornas hälsa, och att de skulle få konstiga idéer. Signe och hennes kompisar trodde inte alls på det. De älskade timmarna i gymnastiksalen.

Särskilt roligt var det när de fick prova nya lekar och idrotter som korgboll. Det hade ingen av dem provat innan de fick en ny lärarinna. Korgboll är ett gammaldags ord för basket, och det spelas ju fortfarande i skolor.

Aktiviteter

Signe blev snabbt bästa vän med två andra flickor i klassen, Märta och Betty. De tre var särskilt förtjusta i idrott och friluftsliv. Kanske var det för att de liksom hade extra mycket spring i benen hela tiden, alla tre. När vintern kom fanns en riktigt bra källbacke nästan precis bakom pojkläroverket. Signe, Märta och Betty var ofta där. Några gånger blev det snöbollskrig med pojkarna också, men då kom en av lärarna från läroverket och röt åt dem. "Ni tre är värst av alla pojkarna!" sa läraren och körde iväg dem. Flickor skulle inte vara så busiga och vilda på den tiden. Många vuxna blev upprörda om flickor var det. Tur för de här flickorna att de mesta av hyssen de gjorde aldrig upptäcktes.

Skolan ordnade också en del roliga aktiviteter. På hösten hade man till exempel en stor basar, där flickorna fick sälja handarbete och annat de gjort själva. Pengarna skulle gå till välgörande ändamål. Att stötta de som hade det svårt i världen var särskilt viktigt för föreståndarinnan på flickskolan. Ibland var hon nästan lite väl tjatig om detta, tyckte Signe. I varje klassrum fanns till exempel en sparbössa där flickorna fick lägga ihopsamlade pengar som skulle gå till ett barnhem i Indien.

I maj hölls den stora vårfesten, och det såg förstås alla flickorna fram emot särskilt mycket. Till vårfesten bjöds även läroverkspojkar in, och det blev dans i gymnastiksalen. Signe dansade flera danser med Karl-Albin, som var ett par år äldre än henne. Efter en av danserna frågade Signe om Karl-Albin inte ville följa med henne ut en stund, och det ville han. Signe visste rätt väl hur man kysstes, för

hon hade övat förut. Men Karl-Albin verkade inte särskilt hemma på hur man gjorde, så det blev mest pinsamt för dem båda.

Terminsavslutningen var det underbaraste som fanns tyckte många av flickorna och säkert många av lärarinnorna också. Den hölls i pojkläroverkets bönsal och den var smyckad med björklöv. Bönsal hette den för att det var där alla elever vid pojkläroverket samlades varje morgon för morgonbön innan skoldagen började.

Alla flickorna hade vita klänningar och solen sken. Flickskolans föreståndarinna höll ett långt tal som mest handlade om att man skulle vara "barmhärtig mot de svaga". Signe tyckte det var lite tjatigt igen. Hon suckade och himlade med ögonen till Märta och Betty. "Inte ens far är så här tjatig, och han är ändå präst" viskade hon till dem. Men då blev hon hyschad av en äldre elev i raden framför.

Lärarinnor och lärare

Första året Signe gick i flickskolan hade hon bara lärarinnor, men läsåret därpå fick de en manlig lärare i engelska. En del manliga lärare från pojkläroverket brukade undervisa i de högre klasserna, men de lärarna var mest som gubbar tyckte Signe och hennes kompisar. Den här nye läraren hette magister Edmund Ramsay var inte alls så gammal tyckte flickorna. I alla fall inte i jämförelse. Särskilt de äldre flickorna tyckte att han var väldigt stilig. Magister Ramsay hade bara undervisat pojkar förut och han verkade faktiskt lite nervös på sin första lektion. Från pojkläroverken var han van vid att pojkar gjorde som de blev tillsagda och aldrig ifrågasatte någonting. Men här vid flickskolan hade föreståndarinnan bestämt att både lärarinnor och elever skulle diskutera och ifrågasätta saker och ting. Det passade flickorna i Signes klass på att göra redan första lektionen de hade magister Ramsay. Det var han nog inte helt van vid. "Vi får vara lite snällare mot honom nästa gång", sa Betty, och Signe och Märta höll med. Han var ju egentligen en ganska snäll lärare, men kanske inte så stilig som några av de äldre flickorna i skolan verkade tycka. Signe, Märta och Betty slutade ganska snabbt att intressera sig för magister Ramsay.

Bland lärarinnorna fanns det de som var mycket bättre. Deras favoriter var fröken Karolina Lundell som undervisade i gymnastik

och Ebba Hallström som undervisade i kristendom. De flesta flickorna i skolan älskade fröken Ebba, som hon kallades. Hon var en av de yngre lärarinnorna, och hon var alltid snäll och generös. En gång hade hon med apelsiner till skolan och bjöd hela klassen på. Signe hade också hört talas om att fröken Ebba några gånger hade gått hem till flickor i skolan som varit sjuka. Signe kände sig alltid extra nöjd när hon fick beröm av fröken Ebba. Kristendom var nämligen ett av de ämnen som Signe var riktigt bra på, eftersom hennes pappa var präst.

När Signe gått två år i flickskolan började det skvallras om att fröken Ebba och Magister Ramsay hade setts på konditori, och till och med på promenader. Några av de äldre flickorna var väldigt sura på fröken Ebba och tyckte att hon var "ohederlig" på grund av det. Varför det var ohederligt förstod Signe och hennes kompisar inte riktigt. En gång tog Signe mod till sig och fråga fröken Ebba om vad hon egentligen tyckte om magister Ramsay, men fröken Ebba bara rodnade och började prata om något annat.

Efter sommaren fick de veta sanningen. Fröken Ebba och magister Ramsay hade förlovat sig, och fröken Ebba skulle sluta på skolan. På den här tiden slutade kvinnor sitt vanliga jobb när de gifte sig. Just därför var det många av flickorna i flickskolan som inte ens tänkte på vad de skulle jobba med eller utbilda sig till när de blev stora. Både de själva och deras föräldrar tänkte att det viktigaste ändå var att de skulle bli gifta.

Fortsatta studier

Under alla år som Signe gick i skolan var gymnastiken ett av hennes bästa ämne, men ju äldre hon blev desto mer började hon också intressera sig för de naturvetenskapliga ämnena. Sista året fick hon och hennes klasskamrater också läsa lite hälsolära, det var riktigt intressant. Folke hade börjat läsa medicin vid universitetet i Uppsala vid det här laget, så Signe hade tjuvkikat en hel del i hans böcker de gånger han var hemma på loven. "Du kanske kan bli sjuksyster", hade Folke sagt till henne.

För att läsa vidare på universitet behövde både pojkar och flickor ha studentexamen. Väldigt få pojkar i Sverige gick så länge

i skolan att de tog studentexamen, och ännu färre flickor. Det var inte vid så många flickskolor i slutet av 1800-talet som det gick att ta studentexamen. Men Signe hade tur, föreståndarinnan hade ansökt om att kunna få den rättigheten och när allt var klart kunde flickor få genomgå de prov som behövdes för att bli godkända. Det var en högtidlig dag när Signe och några av hennes kamrater skulle ta examen. Särskilda kontrollanter, som kallades censorer hade rest till skolan från universitetet för att övervaka examen och en av fröknarna ledde förhören. Alla hade sina finaste kläder på sig, flickorna svarta långklänningar. Både flickor och fröknar var nervösa för denna stora dag, men de muntliga förhören gick utmärkt och flickorna kunde firas ordentligt efteråt.

Nu hade Signe sin studentexamen, om hon ville skulle hon kunna läsa vid universitetet. Folke hade ju tyckt att hon skulle bli sjuksyster, men Signe funderade mer på om hon skulle kunna bli läkare till och med. Det var väldigt ovanligt att kvinnor var läkare vid den här tiden, men Signe hade läst om kvinnliga läkare i tidningen. Och hon tyckte hälsoläran och Folkes böcker var så intressanta! Ett stort hinder var bara det att det kostade pengar att läsa vidare. Tack och lov hade hennes föräldrar så gott ställt att de efter lite funderande bestämde sig för att bekosta Signes utbildning. Men några av hennes släktingar tyckte att det var onödigt och konstigt. Flickan skulle väl bli gift och få barn, inte slösa bort tid och pengar på utbildning! Och läkare dessutom, det var väl ändå inget yrke för en ung svag kvinna, sa hennes farbror Torsten argt. Fast det struntade Signe i, och hennes föräldrar också. Flest kvinnor läste medicin på Karolinska institutet i Stockholm vid sekelskiftet 1900, så Signe sökte sig dit och kom in. Efter några års studier var hon färdig och hennes föräldrar och syskon var mycket stolta över henne. När Signe blivit gammal och tänkte tillbaka på sin ungdom var hon så tacksam för att hon hade fått gå i flickskolan, och att hennes föräldrar tyckte att även flickor skulle få utbildning. Och så tänkte hon förstås tillbaka på korgbollen och snöbollskrigen ibland.

Isak vid läroverket

Av Björn Norlin

Isak föddes i en by i Västerbottens inland år 1895. Hans pappa var präst och hans mamma prästfru. Som fru till byns präst var Isaks mamma oftast upptagen med att hjälpa till i församlingen, så det var husets piga Anna Maria som var hemma och tog hand om Isak och hans syskon. Anna Marias föräldrar var samer, men efter att ha gått i skola i byn hade hon blivit kvar i prästens familj som piga. Hennes berättelser om livet bland fjällen om somrarna och i skogslandet om vintrarna var så spännande. Isak och hans syskon tröttnade aldrig på att höra dem. Isak drömde om att bli missionär när han blev stor. Då skulle han resa runt och sprida Guds ord bland samer och nybyggare i fjällen.

Det Isak tyckte allra bäst om var att göra helgutflykter med familjen. Det var egentligen bara då han på riktigt fick umgås med sina föräldrar. I byn var det nära till både skogen och älven. Isak gillade skogsvandringar, fiske och bad, men också lekar och bollspel förstås.

När Isak var sex år hade han börjat i folkskolan. Där gick både pojkar och flickor tillsammans. Det var också i folkskolan han fick sina första kompisar. Isaks bästa kompisar var Anders och Torgny. Anders pappa var flottare och transporterade timmer på älven. Torgnys pappa jobbade som vaktmästare i Isaks pappas kyrka. Till kompisgänget hörde också Anders lillasyster Ingabritt och en annan flicka som hette Stina. Stinas mamma var änka och jobbade som biträde i byns handelsbod. På fritiden gjorde kompisgänget det mesta tillsammans.

Flytten från hembyn

När Isak blev 11 år förändrades hans liv helt och hållet. Han fick då flytta tio mil hemifrån till Umeå för att börja på en ny skola som kallades det högre allmänna läroverket. Flytten kom inte som någon överraskning. Redan när Isak började i folkskolan hade hans far sagt att han så snart det var möjligt skulle flyttas till en skola i Umeå. Isak skulle ju bli präst som sin pappa och då räckte det inte med att bara gå i folkskola. Skulle man bli präst måste man också gå vid läroverk tills man var nästan 20 år gammal. Sedan skulle man fortsätta till universitetet i Uppsala för att plugga ännu mer.

På våren innan han fyllde 11 hade Isak fått åka till Umeå för att göra ett inträdesprov och visa att han kunde läsa och skriva. Det hade gått så bra att hans far hade bjudit på kakor och mandelmjolk på ett av stadens konditorier efteråt. Så på sensommaren var det dags att flytta. I Umeå skulle Isak bo hos sin moster och hennes man som var bokhandlare. De hade inga egna barn, men en stor trävilla. Isak fick ett eget rum i husets vindsvåning. Där fanns en säng, ett sängbord, ett litet skrivbord, en stol, en oljelampa och ett tvättställ med potta. Det var allt en flitig läroverkselev behövde hade hans morbror sagt.

Den nya skolan

Att plugga vid läroverket var något helt annat än att gå i folkskolan i hembyn. Till att börja med var det bara pojkar som gick på skolan. Det var också många fler elever här, 230 stycken närmare bestämt. De flesta kom precis som Isak från byar i inlandet eller från städerna längs norrlandskusten. Lärarna var inte heller som i hembyn. De hade fina kläder och de kallade varandra för herr och doktor. Den första tiden i Umeå var riktigt svår. Isak längtade hem så mycket att han grät på sitt rum om kvällarna. Han längtade inte bara efter sina föräldrar och syskon, utan också efter sina kompisar och hela hembyn.

Skolan i Umeå var helt nybyggd och något av det mest imponerande Isak sett. Här fanns stora klassrum med upphöjda katedrar för lärarna och jättelånga korridorer. Skolan hade också samlingar med uppstoppade djur, växter och mineraler precis som på ett

museum. Där fanns även en gigantisk samlingsal med läktare och en orgel, och ett helt eget gymnastikhus. Skolan hade till och med vattentoaletter inomhus. Det var något annat än folkskolans gamla utedass där hemma.

Precis som i folkskolan gick man sex dagar i veckan vid läroverket och varje dag inleddes med morgonbön i samlingsalen. Ibland brukade rektorn passa på att varna eleverna genom att berätta hur man skulle uppträda vid skolan. Han förklarade hur viktigt det var att leva hälsosamt och hålla sig ren och frisk. Sedan var det dags för lektionerna att börja. I läroverkets första klasser fick Isak läsa kristendomskunskap, svenska, tyska, matematik, naturvetenskap, historia och geografi.

När Isak kom upp i de högre klasserna fick han också läsa latin och grekiska eftersom han valde klassisk linje. De som valde den andra linjen som kallades reallinjen läste i stället mer av matematik, naturvetenskap, tyska, franska och engelska. I de sista klasserna läste alla elever filosofi och de elever som skulle bli präster kunde också välja att läsa hebreiska. Välskrivning och teckning fick alla elever lära sig och man hade också musik, gymnastik och något som kallades vapenövningar.

Efter en tid på skolan blev det mesta bättre för Isak. Att läsa vid läroverket blev en vana och han lärde sig snart hur han skulle uppträda för att få beröm av lärarna och för att inte bli retad eller slagen av de äldre pojkarna. Samtidigt blev det såklart svårare ju högre upp i årsklasserna han kom och Isak var tvungen att lägga mer och mer tid på läsläsning hemma i vindsrummet. Bäst tyckte Isak om gymnastiken, leken och idrotten. Då slapp han det stillasittande läsandet inomhus och fick i stället komma ut på skolgården eller till gymnastikhuset och göra olika kroppsövningar eller spela fotboll.

En stor del av tiden gick också åt till att marschera och träna med olika vapen. Sådana övningar leddes oftast av någon militär från stadens regemente. Det var väldigt oroligt i många länder utanför Sveriges gränser, och rektorn och lärarna sa att det gällde för Isak och hans kompisar att lära sig försvara sitt fosterland om det blev krig. Några år senare blev det också ett stort krig mellan många av Europas länder. Det kriget kallas det första världskriget. Men Sverige blev aldrig anfallet så Isak behövde inte dra ut i krig.

Kompisarna och fritiden

Precis som Isaks pappa hade de flesta andra elever vid läroverket pappor som hade fina arbeten. En del jobbade åt staten, kyrkan och kommunen som chefer medan andra ägde handelsbolag eller fabriker. Bland eleverna i Isaks klass blev han snart kompis med fyra pojkar. De hette Gustav, Albert, Harald och Nikanor. Gustavs pappa var grosshandlare och hade ett företag som sålde varor till mindre affärer i städerna runt Umeå. Alberts pappa var präst precis som Isaks pappa och Haralds pappa var ett slags polis som kallades länsman. Nikanors pappa hade det finaste jobbet av dem alla. Han var landshövding och Nikanors familj bodde i ett jättelikt nybyggt hus med en stor park runtomkring.

Isaks nya kompisar var väldigt olika hans kompisar från hembyn. På sommarloven i hembyn började Isak märka hur stora skillnaderna faktiskt var mellan hans gamla och nya kompisar. Det var som att han inte längre hittade några självklara saker att prata om med sina gamla kompisar. De hade helt enkelt fått olika intressen, och så fort han försökte berätta om något nytt han lärt sig i skolan i Umeå, tystnade de andra och bytte samtalsämne. Sättet att prata, hur man klädde sig, ja nästan allting skilde sig åt mellan de gamla och de nya kompisarna. De gamla kompisarna jobbade dessutom hela somrarna, medan Isak hade ledigt eller då och då hjälpte sin far. Redan innan hösten kom började Isak längta tillbaka till skolan i staden och till sina nya kompisar. Han kände sig mer hemma i staden och vid läroverket än vad han gjorde hemma.

Gymnasiet och gymnasieföreningen

När Isak började på gymnasiet som var den senare delen av läroverket blev han invald i skolans gymnasieförening. I den föreningen var de allra flesta av skolans äldre elever medlemmar. När Isak berättade för sin pappa att han blivit invald i föreningen fick han lova att han skulle hålla sig borta från dumheter. Isaks pappa hade nämligen hört att i gymnasieföreningen höll man på med "opassande nöjen". Opassande nöjen var till exempel att röka cigarr, att dricka punsch och att flörta med flickor.

På lördagarna efter skolan träffades föreningen ofta i ett rum på övervåningen i gymnastiksalen för att sjunga, spela musik, hålla föredrag och diskutera olika saker. Man diskuterade både sådant som var allvarligt och sådant som mest var på skoj. På så vis lärde Isak och de andra sig att prata inför många människor. Ibland tränade de också på att dansa och pojkarna fick turas om att vara flicka eller pojke i dansen.

Föreningen gav också ut en egen skoltidning som hette Gettingen. I den skrev gymnasisterna dikter om livet och döden, om hur det var att vara ung och om hur man hoppades att livet i framtiden skulle bli. Man skrev också om kärlek och flickor. Tidningen hölls hemlig för skolans lärare. Det som skrevs i den skulle helst inte vuxna se.

Föreningen hade också ett eget bibliotek där man kunde låna böcker. Äventyrsromaner var mest spännande, tyckte Isak. Favoriterna var Kung Salomos skatt och Tom Sawyers äventyr. Ibland ordnade föreningen också utflykter ut i naturen eller så arrangerade man baler eller fester dit man bjöd in flickor och andra personer från staden.

Varning för flickor!

När Isak gick vid läroverket höll en stor förändring på att ske. Flickor hade hittills inte fått lov att gå vid de statliga läroverken, utan där fick bara pojkar gå. Om flickorna ville fortsätta skolan efter folkskolan fick de i stället gå i privata skolor eller på skolor där de lärde sig att bli folkskollärare. Redan året innan Isak flyttat till Umeå hade det dock bestämts att vissa skolor i landet skulle bli samskolor. I samskolorna undervisades pojkar och flickor tillsammans.

Skolan i Umeå hade under hela Isaks skoltid bara varit för killar. Nu började allt fler politiker och andra tycka att flickor också skulle få gå i läroverken och till och med på gymnasiet. Det här var något som var svårt att förstå både för lärare och elever vid Isaks skola. "En kvinnas plats var väl knappast i talarstolen eller på något viktigare jobb som krävde en så lång utbildning som den vid läroverket? Hur skulle det se ut?! Vem skulle i så fall ta hand om barnen och hemmet", frågade man sig.

Vid ett möte i Isaks gymnasieförening diskuterade eleverna det här med att flickor skulle få plugga vid läroverket och kom fram till att man skulle kämpa emot att det blev så i Umeå. Flickorna skulle inte få det lätt vid skolan, det skulle de verkligen se till.

Lisa i hjälpklass

Av Thom Axelsson

Den 1 september 1939 anföll Tyskland Polen och andra världskriget bröt ut i Europa. I Sverige kom en lag som förbjöd arbetsgivare att avskeda kvinnor som blev med barn eller gifte sig. Under en snöstorm i november invigdes den nybyggda Götaälvbron i Göteborg.

Under början av 1900-talet hade det blivit ännu fler svenskar som arbetade i fabriker och flyttade in till städerna. Det gjorde att för första gången i Sveriges historia var det fler som bodde i städer än på landet. När det var så många som flyttade in till städerna blev det svårt att hitta bostad där. De bostäder som fanns var ofta trånga och omoderna.

I slutet av 1930-talet fanns det fortfarande olika slags skolor för de barn som hade rika föräldrar och de som hade föräldrar som inte tjänade lika bra. Nästan alla barn gick sex eller sju år i folkskolan. Men de som hade rika föräldrar bytte till realskola eller flickskola redan efter fjärde klass. Många började jobba direkt efter folkskolan när de var 13 eller 14 år gamla. En del fortsatte i något som hette fortsättningskolan. Där kunde de lära sig ett praktiskt yrke. Det som avgjorde om man fick fortsätta gå i skolan eller inte var om föräldrarna hade råd att tonåringar bodde kvar hemma utan att arbeta och tjäna pengar till mat och hyra.

Att flytta igen och igen

Den här berättelsen handlar om Lisa. Hösten 1939 var hon 7 år och började skolan. Lisas pappa och mamma hade inte gått så mycket i skolan. De kunde läsa lite men skriva kunde de knappt alls. Lisas familj räknades till resandefolket. De kallades så för att de ofta åkte

runt en massa och inte hade några egna gårdar där de bodde hela livet. En del människor tyckte inte om resandefolket och kallade dem i stället för tattare. De som tillhörde resandefolket var ofta fattiga och fick ta arbeten som andra inte ville ha.

När Lisa började skolan bodde hon med sin familj ute i skogen i en fallfärdig torparstuga, strax utanför Gränna. Det första skolåret gick Lisa i en liten folkskola som bara hade två klasser. Det var en klass för de yngre barnen och en för de äldre barnen. Lisas lärare hette fru Granlund och hon undervisade de yngre barnen. Lisas två äldre bröder gick i klassen för de äldre barnen.

Familjen hade det fattigt och det var svårt att få pengarna att räcka till. Lisas pappa hade bara tillfälliga arbeten och de var nästan alltid dåligt betalda. Det kunde vara jobb som att gräva diken eller hjälpa till med höskörden hos bönderna i bygden. Lisas pappa arbetade också med att slakta hästar. Vanligtvis brukade bönderna själva sköta slakten på sina gårdar, men hästen sågs som en nära arbetskompis, så den ville man helst slippa att slakta själv. Hästkött var heller inget bönderna åt, utan de grävde bara ner hästköttet i marken i stället. Den som slaktade gamla och sjuka hästar blev ofta kallad "Rackare" eller "Hästrackare".

De tider på året då det inte fanns så mycket jobb så slipade Lisas pappa knivar hemma hos folk. Han satte en liten slipsten där bak på sin cykel. Sedan kunde han åka från gård till gård för att slipa knivar. Förutom knivar slipade Lisas pappa också liar, så att bönder skulle kunna slå hö.

Med åren blev det allt svårare för Lisas pappa att hitta jobb på landet. Därför blev Lisa och hennes familj tvungna att flytta in till mormor i Jönköping. Lisas pappa trodde att det skulle vara lättare att hitta arbete som knivslipare där. Dessutom kunde han hjälpa mormor med hennes gårdfarihandel. En gårdfarihandlare kallades den som åkte runt i gårdarna för att sälja saker. Mormor sålde grytor och andra saker som kunde vara användbara i köket.

Eftersom Lisas pappa inte tjänade så mycket pengar och dessutom inte var så sparsam med de pengar han tjänade var det Lisas mamma som fick se till att de hade pengar till mat och hyra. Hon gjorde småjobb som att städa trappor och tvätta andras tvätt. När mamma var borta och jobbade var Lisa tvungen att passa sin lillasyster. Det tyckte Lisa var ganska roligt, men det gjorde att hon var

borta mycket från skolan. Under den korta tid som familjen bodde i Jönköping var Lisa nästan aldrig i skolan.

En dag var det en granne som kallade Lisas pappa för en lat fylltratt. Det gillade naturligtvis inte pappa och det blev ett förskräckligt bråk på gården. Det slutade med att polisen kom och hämtade pappa och han fick sitta inlåst på polisstationen en natt. Sedan fick pappa betala böter för bråk och fylleri. Efter det ville familjen inte bo kvar i Jönköping längre utan flyttade till Göteborg.

I Göteborg hittade familjen en liten lägenhet i stadsdelen Majorna. Det var bara ett rum och kök så det blev väldigt trångt. De var nämligen sex personer som skulle bo där. Pappa, mamma, Lisas två storebröder, hennes lillasyster och så Lisa förstås. Det fanns ingen toalett inne i lägenheten så när man behövde gå på toaletten fick man gå ut på gården och använda ett utedass. Det fanns en hel rad med utedass eftersom alla i huset måste gå dit. Särskilt under vintern var det kallt och obehagligt att gå ut till dasset och sätta sig. På natten använde de flesta i huset potta för att slippa gå ut i mörkret.

I Göteborg var det viktigt i vilken stadsdel man bodde. De rika familjerna bodde i de fina områdena som Vasastan och Lorensberg. Där fanns det pampiga hus och stora lägenheter som hade högt i tak. De fattiga familjerna bodde i de gamla arbetarkvarteren i Haga, Masthugget och Majorna. Där var lägenheterna ofta små och dåliga. Precis som den lägenhet Lisas familj bodde i.

Nära arbetarkvarterna låg också en massa fabriker. På det sättet hade de som bodde där nära till jobbet. Men det gjorde också att det blev smutsigt och luktade illa. Under somrarna åkte barnen från de rika stadsdelarna ut på semester i skärgården medan barnen i arbetarkvarteren var kvar hemma och lekte på bakgårdarna. När arbetarbarnen blev lite äldre fick de börja jobba. Vanliga jobb var till exempel springpojke eller springflicka, tidningsförsäljare eller godisförsäljare. Godis kunde man få sälja på biografen eller när det var fotbollsmatch.

Under 1930-talet var det ofta mycket bråk mellan arbetsgivare och anställda arbetare. Arbetarna fick jobba långa dagar med dålig lön. Det hände att arbetarna strejkade och vägrade att gå till arbetet. För att det skulle bli mindre bråk hade man år 1938 kommit

överens om ett avtal som man kallade Saltsjöbadsavtalet. Det avtalet gjorde det lite bättre för arbetarna och gav dem mer att säga till om.

I Göteborg fick Lisas pappa en del tillfälliga arbeten i hamnen, men det var tunga och slitsamma jobb. Det var inte mycket betalt heller, så Lisas pappa hade svårt att försörja familjen. För att trösta sig började Lisas pappa dricka sprit nästan varje kväll. Det gjorde han för att glömma hur jobbigt allt kändes just då. Jobbet dagen efter kändes dock ännu tyngre när Lisas pappa druckit sprit dagen innan och ibland orkade han inte ens gå till jobbet. Efter bara några månader i Göteborg gick det så illa att polisen kom och hämtade Lisas pappa. Han blev intagen på en alkoholistanstalt, där den som inte kunde sluta dricka sprit skulle få hjälp. Efter det såg Lisa aldrig sin pappa igen.

Den nya skolan

När Lisas familj flyttade till Göteborg fick Lisa börja i en ny folkskola. Den första dagen i den nya skolan blev Lisa nästan förfärad över hur stor skolan var. Det var den största skolan hon hade sett i hela sitt liv. I varje årskurs fanns det fem vanliga klasser. De kallades för normalklasser. Men eftersom Lisa fortfarande hade lite svårt med att läsa och skriva fick hon gå i något som hette hjälpklass. I hjälpklasserna gjorde man nästan samma sak som i normalklasserna, men man jobbade långsammare och man fick mer hjälp av fröken. Det var inte heller så många elever i varje klass. Helst skulle det inte gå mer än tio elever i varje hjälpklass.

Lisa tyckte för det mesta om att gå i skolan, men ibland var det lite otäckt. Det var mest pojkar som gick i hjälpklassen och de bråkade en hel del. Fröken hade ibland svårt att hålla ordning i klassen.

När Lisa flyttade till Göteborg hade hon fått med sig ett papper från skolan i Jönköping som kallades följesedel. I följesedeln hade Lisas gamla fröken skrivit saker om Lisa och hennes familj som hon tyckte att den nya skolan behövde veta. Det stod bland annat att familjen hade fått hjälp för att de var fattiga. I skolan hade Lisa till exempel fått gratis skolböcker, gratis besök hos tandläkaren och

gratis skolmat. På den här tiden var det nämligen bara fattiga som fick sådant gratis.

I den nya skolan i Göteborg fick Lisa också kläder och frukost eftersom familjen var så fattig. Det tyckte Lisa var pinsamt eftersom hennes klasskompisar då fick reda på hur fattig hon var. Men det var ändå bättre att skämmas över gratis kläder och gratis frukost än att frysa och gå hungrig hela dagen.

Lisas fröken i Jönköping hade också skrivit andra saker i följesedeln. Där stod att Lisas familj var typiska tattare och att alla barnen hade tattarutseende. Lisa hade frågat hemma vad det betydde, men det var det ingen som ville prata om.

För Lisas äldste bror Lars gick det ganska bra. Han var 15 år och hade slutat skolan och arbetade nu som springpojke vid Krokslätts fabriker där de sydde kläder. Han klarade sig själv, men bodde fortfarande kvar hemma och hjälpte mamma att försörja familjen. För Lisas andre bror Uno gick det inte lika bra. Uno var 13 år och skulle egentligen sluta skolan till sommaren. Men han fick "sitta kvar" ett år. Kvarsittning betydde att han hade fått gå om ett helt år i skolan för att han inte hängde med.

Uno hade också åkt fast för att ha snattat chokladkakor i en butik nära skolan. Det blev ett förfärligt liv och magister Andersson hade elakt sagt att det var typiskt för tattare att stjäla på det där viset. Efter den händelsen hade magister Andersson skickat hem skolans kurator för att hälsa på hemma hos Lisas familj och för att kontrollera hur de hade det. Efter besöket hade kuratorn skrivit i sina papper att Lisas familj bodde trångt och fattigt. En granne hade också berättat för kuratorn att Lisa och hennes syskon oftast fick klara sig själva.

Intelligenstest

När Lisa började i hjälpklass fick hon göra ett konstigt prov som kallades för intelligenstest. Nästan alla barn som inte riktigt hängde med i skolans undervisning fick göra ett sådant test. Första gången Lisa gjorde det var i första klass när hon flyttade till Jönköping. Hon fick då sätta sig ensam i ett rum med en fröken som hon aldrig hade sett tidigare och svara på en massa frågor. En fråga som hon skulle svara på var om hon kunde avgöra om det är morgon eller

kväll. En annan fråga var om hon kunde se skillnad mellan ansikten och svara på vilka som var vackra och vilka som var fula. Det kunde Lisa svara på. Men hon hade svårare när hon skulle visa höger hand och vänster öga, och att räkna baklänges från 20.

När Lisa kom till Göteborg och skulle börja i tredje klass fick hon göra testet igen. Nu var det ännu svårare frågor. Hon kunde visserligen räkna upp alla årets månader, även om det inte var i riktigt rätt ordning. Men sedan blev det svårt. Bland annat skulle hon svara på frågor som: "Om du kommer försent till tåget vad gör du då?" Lisa visste inte svaret på det. Hon hade ju aldrig åkt tåg. En annan fråga var: "Vad ska man göra om man råkar slå sönder en sak som inte är ens egen?" Det kunde hon inte heller svara på. Hon kunde inte minnas att hon slagit sönder något. Testet slutade med att fröken läste upp flera jättekonstiga frågor som exempelvis: "En stackars fjärlil råkade flyga in i en ljuslåga, så att den brände upp sina vingar; jag har lagt den i en skål, men jag är rädd att den flyger sin väg." Den förstod inte Lisa alls. Hon blev så blyg att hon inte ville svara alls.

Fröken Larsson trodde att Lisa egentligen skulle kunna gå i en normalklass om det inte var så att hon måste vara borta så mycket från skolan för att passa sin lillasyster. Men Lisas intelligenstest gick inte jättebra så det bestämdes att hon skulle vara kvar i hjälpklassen ett tag till. Lisa gick gärna i hjälpklass eftersom fröken Larsson var så snäll och gav massor med hjälp.

Med fröken Larssons hjälp gick det allt bättre för Lisa i skolan och när hon hade gått klart sex år i folkskolan fick hon gå vidare till något som hette fortsättningsskolan. Det fanns två olika slags fortsättningsskolor: en allmän och en praktisk. I den allmänna läste man vanliga skolämnen och i den praktiska lärde man sig ett praktiskt yrke. Lisa gick i en praktisk fortsättningsskola. I den nya skolan fick hon lära sig saker som att laga mat, baka, sy och städa. Det tyckte hon var väldigt roligt, eftersom hon redan kunde många av de sakerna. Hon hade ju fått hjälpa mamma hemma så många gånger. En av fröknarna på skolan såg hur bra Lisa jobbade. Så när Lisa hade gått ett år i fortsättningsskolan fick hon hjälp av fröken att skaffa ett jobb i ett bageri. Lisa trivdes väldigt bra med det jobbet. Hon älskade att baka bröd och bullar, men det var jobbigt att börja klockan fyra på morgonen, sex dagar i veckan.

Marja-Stina börjar i nomadskolan

Av Charlotta Svonni

Efter andra världskriget blev det allt fler som tyckte att det var fel att man hade olika skolor för barn från olika slags familjer. Skolans uppgift skulle i stället vara att ge samma undervisning åt alla. På det sättet skulle de barn som växte upp kunna göra Sverige rikt och bra att leva i för alla.

För att pröva hur det skulle vara med en gemensam skola för alla i stället för realskola och flickskolor för de rika och folkskola för de andra startade man något man kallade enhetsskolor. De första enhetsskolorna kom 1949 och 1962 bytte man namn på enhetsskolorna till grundskolor. På så sätt skulle alla barn i Sverige gå i samma slags skola.

Men alla barn fick inte gå i den gemensamma skolan. Marja-Stina fick till exempel inte gå där. Hon var same och fick i stället gå i något som hette nomadskolan. Det här är berättelsen om när hon började skolan.

Varför heter det nomadskola?

Det är kväll men midnattssolen gör att det är lika ljust som på dagen. Året är 1959 och Marja-Stina som just har fyllt sju år sitter vid elden utanför rengärdet med sin storasyster uppe i fjällen. Rengärdet är en inhägnad hage man använder när man vill samla renarna på ett ställe. Det är strax efter midsommar och renkalvarna ska märkas och det är det roligaste rengärdet under året tycker Marja-Stina. Kalvarna är så små och söta där de springer bredvid sina mammor som kallas för vajor. Till hösten ska Marja-Stina

börja i skolan och hon är både rädd och förväntansfull inför skolstarten. Hennes syster Karin som är fem år äldre har berättat mycket om nomadskolan som Marja-Stina ska börja i.

”Varför heter det nomadskola?” undrar Marja-Stina.

”Jag vet inte varför den heter så”, svarar Karin och fortsätter ”Det är i alla fall bara samer som går i vår skola”.

Marja-Stina sitter tyst en stund och funderar. Hennes kusiner går inte i nomadskolan. De går i folkskolan och de är också samer. Hur kan det komma sig? funderar hon. Karin avbryter hennes tankar.

”Jag förstår vad du tänker på. Våra kusiner Anders och Anna-Karin går inte i nomadskola. Jag undrade samma sak och mamma berättade att det är för att de bor nere i skogslandet och har renarna där. Det är någon lag som svenskarna har hittat på som säger att bara vi som har renar i fjällen ska gå i nomadskola. Alla andra ska gå i skola för svenskar.”

”Får vi också gå i skolan för svenskar?” undrar Marja-Stina.

”Nej, det är förbjudet för oss att gå i någon annan skola än nomadskolan”, svarar Karin och Marja-Stina tycker att hon ser lite arg ut.

”Är du arg på mig Karin?” frågar Marja-Stina.

”Nej, dummer, inte på dig. Jag blir bara så arg på att de som bestämmer gör skillnad på människor. Det hade varit roligt om vi hade fått gå i skolan med våra kusiner och de vill gå i nomadskolan för att få vara tillsammans med oss.”

Deras mamma kommer och frågar om de är hungriga och vill ha suosvas och laibi. Souvas är rökt kött och laibi är bröd. Det vill de. Medan de äter pratar de om hur det går med märkningen och mamma berättar att flera renhonor blivit av med sina kalvar. Det hade varit mycket järv och lodjur i trakten och de hade hittat flera rivna och dödade kalvar högre upp på fjället.

Även om deras mamma var en människa som sällan blev arg eller upprörd såg Marja-Stina i hennes ögon att hon var sorgsen och hon bet ihop tänderna hårt. Marja-Stina hade tidigt lärt sig att människor hade som uppgift att ta väl hand om sina djur. Om man inte lyckades skydda renarna från att bli skadade och dödade kändes det som man hade misslyckats. Men de visste också att rovdjuren behövdes för att det ska vara balans i naturen, men i år hade så många renar blivit rivna och det kändes jobbigt.

Modern gick tillbaka in i gårdet och flickorna fortsatte att prata om nomadskolan. Marja-Stina ville veta allt om skolan.

"Hur var det för dig första dagen när du kom till skolan, Karin?" frågade Marja-Stina.

"Jag var jättenervös förstås och det tog hela dagen att åka till den plats där skolan ligger. Du vet ju att vår storebror Olav också gick i skolan då. Det kändes bra att ha honom där. Skolan är ett stort hus med två klassrum. Alla elever i årskurs ett till och med årskurs tre går i samma klass. De som går i klass fyra till klass sex går i ett annat klassrum. Det kallas för B-undervisning när flera årskurser delar på samma lärare och sitter i samma klassrum. De gör så för att det inte är så många elever i varje klass. Vi är ändå bara 16 elever i klassrummet."

"Vad får ni lära er då?" undrar Marja-Stina.

"Ja, det är massor. Vi har svenska, matematik, engelska, musik, bild, slöjd och nomadkunskap."

"Vad är nomadkunskap för något?" avbryter Marja-Stina.

"Vi får lära oss om rennärlagen och vad det är att vara renskötare, om hur vi ska bo och vad det är att vara nomad. Ibland får någon av oss elever berätta om vad vi har varit med om under sommaren när vi fått jobba med renarna. Vår lärare är svensk och vet inte så mycket om renskötsel, men hon vill gärna lära sig mer."

Marja-Stina äter en bit av sin smörgås och undrar om det är därför det heter nomadskola, för att de ska lära sig vad nomad är. Men hon förstår inte det där ordet nomad, vad betyder det?

Farbror Erik kommer gåendes till elden, han är sugen på lite kaffe och souvas.

"Hur är det flickor?" säger han.

"Bra, men jag undrar en sak farbror, vad är en nomad?" frågade Marja-Stina.

Farbror Erik skrattar och säger: "Ja du, nomad, nomad, vet du vad, vad är det? Tydligt kallas vi renskötande samer som har renarna i fjällen under sommaren och i skogslandet under vintern för nomader. De säger att vi inte bor någonstans utan bara flyttar runt. Då är vi nomader. Men vi själva vet ju att vi har boplatser. När man jobbar med renar behöver man flera boplatser för att kunna följa med renarna där de hittar bäst mat vid olika årstider. Det är ingen skillnad från de som kanske bor och jobbar i Stockholm och

sedan åker till en stuga på sommaren. Vi kanske ska kalla dem för nomader”, skrattar Erik. Han dricker upp sitt kaffe och springer tillbaka in i gårdet när någon ropar på honom.

Karin tittar in i elden och säger: ”Det är en sak som inte var så roligt med att börja skolan. Lärarna pratade bara svenska och vi kunde ju bara samiska när vi kom dit. Så vi förstod ingenting av vad de sa. Dessutom blev de arga när vi inte förstod. Det tänkte nog inte på hur det var för oss. Att bara vara sju år gamla och inte förstå ett ord vad de säger. Det är dessutom ganska ledsamt att man inte får träffa föräldrarna så ofta. Man får ju bara åka hem på sommarlovet, höstlovet och jullovet. Ibland känns det som att man är ganska ensam eftersom vi bor på internat. Internat kallas det när man bor på sin skola. Där ligger man ensam i varsin säng med lakan och en filt över. Det känns konstigt när man är van att ligga nära varandra. På morgonen är de jättenoga med att sängen ska bäddas ordentligt. Det är som att allting ska göras så ordentligt och följa en massa regler. Ibland får vi en örfil eller andra straff om vi inte gör precis som lärarna eller föreståndaren säger.”

”Uch, det låter otäckt”, säger Marja-Stina.

”Jag vet, men det är mycket som är bra och roligt också”, svarar Karin ”Vi leker rengärde, kastar lasso och åker skidor på rasterna”.

”Vad får ni för mat, då? undrar Marja-Stina.

”Det är ungefär samma mat varje dag. Välling på morgonen. Inlagd sill och potatis till lunch. Men ibland får vi helt vanlig mat, som renkött och blodpalt”.

”Sill och välling? Det har jag har inte hört talas om. Vi äter ju mest renkött, röding, öring och ripa.”

”Jag vet. Det är ganska svårt att äta sådant man inte är van med”, säger Karin och fortsätter sedan viskandes. ”Du vet Per-Ove som är ganska blyg. En gång spydde han för att maten var så äcklig.” Karin tystnar en stund och tittar så att ingen annan ska höra, sedan fortsätter hon. ”Då tvingade föreståndaren honom att äta upp sin spya. Det var jättehemskt att se på och han grät medan han tvingades att äta upp allt.”

Mamma kommer tillbaka till elden. ”Hör ni flickor. Nu är det dags att sova. Kryp under renskinnen. Vi kommer att jobba några timmar till med kalvmärkningen”. Marja-Stina och Karin kryper under de varma skinnen och Marja-Stina tänker att hon nog inte vill

börja i nomadskolan till hösten. Det verkar vara så mycket som är annorlunda om man jämför med deras eget liv. Det är annan mat, annan stans att bo och dessutom kommer hon vara från sin mamma och pappa under flera månader. Jag behöver ju min mamma när jag är ledsen och rädd tänker hon. Men sedan tänker Marja-Stina att hon måste nog bara bita ihop och vara modig. Hon vet ju att hennes föräldrar kan få straff om de inte skickar henne till skolan och det vill hon ju inte. Sedan somnar hon tätt intill sin syster.

Skolstarten

När det blev höst började Marja-Stina skolan. De satt 17 elever i en stor sal med en massa bänkar och stolar. Marja-Stina tyckte det var väldigt fint och spännande. Läraren stod och pratade och Marja-Stina förstod ingenting. Det verkade ingen annan av förstaårseleverna heller göra. De kunde ju bara samiska och läraren pratade bara svenska. Men eftersom tiden gick lärde sig Marja-Stina och hennes klasskompisar lite svenska och då gick det bättre. De var förbjudna att prata samiska på rasterna för att de skulle bli så bra som möjligt på svenska. Men hon och hennes kompisar pratade samiska i smyg med varandra ändå.

Marja-Stina lärde sig snart att varje skoldag var ganska lik den förra. Utom lördagen som var kortare och söndagen då de gick till kyrkan. Skoldagen började alltid med en bön. Sedan hade de svenska och matematik. En gång i veckan fick de ha slöjd. Då skulle de lära sig samiskt handarbete, duodji. Pojkarna gjorde skopor och knivar medan flickorna fick lära sig att brodera och väva. De hade också en timme samiska i veckan, men Marja-Stina tyckte den undervisningen var så konstig. Deras lärare pratade sydsamiska och alla elever i klassen pratade nordsamiska, så de förstod inte varandra. Varför kunde de inte ha en lärare som kunde nordsamiska i stället? De lärde sig ju ingenting och det slutade med att de pratade svenska på lektionerna i stället.

När Marja-Stinas pappa gick i skolan

Nu hade det hade blivit september och läraren berättade en rolig nyhet. De skulle de få åka på en utflykt imorgon. De skulle åka och besöka renslakt. Marja-Stina blev jätteglad för då skulle hon få träffa sin mamma, pappa och alla andra släktingar. Det blev en jättefin dag och alla barn var uppspelta när de skulle på utflykt. Framme vid slaktgården kom Marja-Stinas farmor och mötte dem.

”Hej”, sa farmor. ”Vad roligt att träffa er alla. Följ med till vår eld så ska ni få något att äta.”

Vid elden börjar farmor som var en riktig pratkvinnor att prata igen. Man visste aldrig om farmor pratade med sig själv eller med någon annan, tänkte Marja-Stina. ”Tänk när din pappa började i skolan. Det var en hemsk tid och vi var så arga över hur våra barn behandlades. Han gick i skolan på 1930-talet.” Farmor börjar prata fort och Marja-Stina märkte att hon blev arg när hon tänkte på hur de behandlat hennes son. ”Det var som att svenskarna tyckte att vi var djur. Barnen fick bo i smutsiga och dåliga kåtor, medan lärarna bodde i hus. Elevkåtorerna var dåligt byggda, dragiga och kalla att sova i. Det hände till och med att flickornas flätor frös fast i väggen när barnen låg och sov, för att det var så kallt på natten. De sa att lappar, ja de kallade oss så i stället för samer, inte kunde bo i hus. De trodde vi skulle försvenskas om vi bodde i vanliga hus och det ville de inte. Jag har hört att det kallas Lapp-ska-vara-lapp-politik. Våra barn skulle gå i skolan, men skulle bara lära sig nomadkunskap, lappslöjd och lappska, som de kallade samiska på den tiden.”

När farmor berättat klart säger de adjö och skolutflykten är slut. På kvällen smyger Marja-Stina över till Karins säng och kryper ner bredvid systemen. Hon är så tacksam för att hon fortfarande har systemen på skolan. Det är en trygghet. Hon tänker också att alla barn på nomadskolan hade börjat bli som syskon för henne, de var som en enda stor familj. Det skulle nog gå bra att gå i skolan och bo på skolhem i sju år. Sedan var hon klar med skolan, för det fanns inga fler årskurser för samer.

Gertrud i grundskolan

Av Christian Lundahl

När Sovjetunionen höll OS i Moskva 1980 skickade USA inga tävlande och när USA höll OS i Los Angeles 1984 skickade Sovjetunionen inga tävlande. Anledningen till det var att det pågick något man kallade ett "kallt krig" mellan Öst och Väst.

I öst fanns Sovjetunionen som var ett stort land som bestod av flera mindre länder. De största av dem var Ryssland, Vitryssland och Ukraina. På Sovjetunionens sida stod även flera länder i östra Europa som Polen, Tjeckoslovakien och Ungern.

I väst var det USA som var det mäktigaste landet. På USA:s sida stod många länder i västra Europa som England, Frankrike och Västra delen av Tyskland. Tyskland var vid den här tiden delat i två delar. Västtyskland som stod på USA:s sida och Östtyskland som stod på Sovjetunionens sida.

Det kalla kriget märktes i att man på bägge sidor förberedde sig på krig genom att öva sina soldater och köpte mer och mer vapen. Det kallas för kapprustning.

Sverige hade inte valt sida i det kalla kriget mellan öst och väst även om det var många i Sverige som hejade på väst. Det gjorde att Sverige fick förbereda sig på att klara sig själva om det skulle bli krig. På skolorna i Sverige kunde barnen den första måndagen varje måndag höra en mycket hög larmsignal. Den kallades "hesa Fredrik" och det var ett test av det larm som skulle varna om kriget kom.

Den här berättelsen handlar om Gertrud som var dotter till en militär vid pansarregementet Kristianstad. Där lärde han soldater att köra stridsvagn och skjuta så att de skulle kunna försvara Sverige om det blev krig. Vi ska få se hur Gertrud hade det i sin skola och vad hon fick lära sig.

Kriget kommer!

Den 28 oktober 1981 hade Gertrud vaknat av att telefonen i pappas arbetsrum ringde. Pappa lät allvarlig när han pratade i telefonen. Redan efter ett par minuters samtal lade han på luren. Det var knäpptyst. Sedan gick allt väldigt fort. Pappa väckte mamma och sa några ord. Sedan klädde han på sig uniformen, tog en smörgås med prickig korb med sig ut till den väntande bilen. Gertrud såg från sitt fönster hur bilen for iväg med illfart. Hon kände sig mycket orolig för vad som skulle hända.

I skolan hade de pratat mycket om det kalla kriget. Flera av klasskompisarna var oroliga Sovjetunionen skulle anfälla Sverige. På TV hade de sett militärparader från Röda torget i Moskva. Ibland när man skulle berätta om kapprustningen mellan öst och väst på nyheterna gjorde man det genom att visa bilder på röda och blåa stridsvagnar, flygplan och raketer. Det såg nästan ut som ett spel, där de röda små figurerna var Sovjetunionens och de blåa USA:s.

Den här dagen tog fröken ett djup andetag när alla hade satt sig på sina stolar i klassrummet. Hon började med berätta vad vi skulle göra idag, men så slutade hon plötsligt och sa: "Jag vet inte om ni har hört, men Sovjetunionen har anfällt Sverige!" Gertrud frös till och tänkte på pappa. Marie som satt bredvid henne bröjade gråta. Fröken fick rycka in och trösta. Pojkarna i klassen började låta som kulsprutor och göra pangljud.

Hela dagen gick Gertrud med en klump i magen. Vad skulle nu hända? Skulle pappa tas tillfånga? Skulle vi tvingas lära oss ryska i skolan? När Gertrud kom hem berättade hennes mamma att en sovjetisk ubåt som hette U 137 hade gått på grund utanför Karlskrona. Därför var pappa inte hemma. Han satt i ett viktigt möte om hur Sverige skulle försvara sig om det blev krig.

Efter några dagar visade det sig att Sovjetunionen inte höll på att anfälla Sverige. Ubåtskapten sa att han hade kört fel. Gertrud kunde ändå inte sluta tänka på vad som hade hänt. Varför hette ubåten just U 137? Varför hade ubåtar inte kvinnonamn som andra båtar har?

Att gå i en demokratisk skola

När Gertrud gick i skolan tyckte man att svenska barn borde lära sig mer om fred och demokrati. Demokrati är när alla får vara med och bestämma och att alla människor är lika mycket värda. Därför hade skolan fått en ny läroplan. En läroplan är som en lag som säger vad barnen ska lära sig i skolan. I den nya läroplanen stod det att svenska elever skulle lära sig mer om människor från andra länder för att förstå hur de hade det. Eleverna skulle också lära sig att säga vad de tyckte och på det sättet påverka samhället. Men de skulle också lära sig att lyssna på andras åsikter och att ingen kunde bestämma vad någon annan skulle tycka. Det var det man menade med att skolan skulle fostra demokratiska medborgare.

För att eleverna skulle bli demokratiska medborgare var det också viktigt att de i skolan mötte elever som inte var precis som de själva. Därför tyckte man det var bra med skolor där eleverna kom från olika typer av familjer. En del hade föräldrar som hade vanliga jobb som svetsare, sopgubbar eller undersköterskor medan andra kom från rikare familjer och hade föräldrar som var läkare, advokater eller direktörer. För att skolorna skulle få elever som var olika fick föräldrarna inte välja vilken skola deras barn skulle gå i.

Gertrud hade det inte lätt i skolan fast hon var duktig på lektionerna och gjorde sina läxor. Hon blev ofta retade och kallad för "glasögonorm" eller "plugghäst". En del kallade henne för "krigarbarn" eftersom hennes pappa var militär. Det värsta öknamnet var ändå "Järpan". Det öknamnet hade hon fått efter de små avlånga köttfärsbiffarna som de ofta fick på skollunchen. De kallades oxjärpar. Så här kunde matsedeln se ut en vanlig vecka i Gertruds skola:

Måndag: Oxjärpar med sås och potatis, råkost
 Tisdag: Chili con carne med ris
 Onsdag: Ugnstek fisk med mandeltäcke och potatis
 Torsdag: Moussaka och pizzasallad
 Fredag: Risotto

Det var många som tyckte skolmaten var äcklig och klagade på den. Men skolmaten var något som var svårt att ändra på. Ett sätt för den som ville förändra saker i Gertruds skola var annars att vara med i klassråd och elevråd. De som blev klassrepresentanter var

ofta de skötsammaste i klassen. En del kallade klassrepresentanterna "plugghästar" eller "frökens gullegrisar". Det hände också att de blev kallade "statsministern" eller "ordningsministern" när någon ville retas med dem.

Klassrepresentaterna hade inte så mycket att säga till om fast läroplanen sa att eleverna skulle vara med och påverka i skolan. På sin höjd kunde eleverna få vara med och välja gardiner och krukväxter i uppehållsrummet.

Gertrud börjar högstadiet

Samma år som den sovjetiska u-båten hade gått på grund hade Gertrud börjat sjunde klass. Det innebar att hon fick börja i högstadiet, vilket man kallade årskurserna 7-9. För många innebar det en stor förändring eftersom man ofta fick byta skola samtidigt som man fick nya skolämnena.

Exempelvis fick man välja om man skulle läsa särskild eller allmän kurs i matematik och engelska. Den som valde särskild kurs fick jobba med svårare skolböcker medan den som valde allmän undervisning hade lättare undervisning i ämnena. Sedan hade man ett ämne som hette tillval. Där kunde man välja att läsa tyska, franska, teknik, ekonomi eller konst.

De som var duktiga i skolan valde särskild undervisning i matematik och engelska och sedan tyska eller franska som tillval medan de som inte var så duktiga eller inte brydde sig så mycket om skolan valde allmän matematik och engelska och sedan teknik, ekonomi eller konst.

Valde man teknik fick man lära sig mecka med saker och valde man ekonomi fick man lära sig att sköta ett hushåll och hur det var att arbeta på kontor. Konst var ungefär som att ha mer bild i skolan. Men i stället för att bara rita och måla fick man också göra skulpturer.

Gertrud valde särskild kurs i både matematik och engelska och som tillval valde hon tyska. På det sättet kunde hon välja någon av de svårare linjerna när hon sedan skulle börja på gymnasiet. De av hennes klasskompisar som inte ville plugga så mycket valde i stället allmän kurs och ekonomi eller teknik. När de kom till gymnasiet valde de linjer för att bli sekreterare eller bilmekaniker.

En annan stor skillnad mellan högstadiet och Getruds gamla skola var att klassen inte hade något eget klassrum. I stället hade varje elev ett skåp att ha sina saker i och man fick gå till nya klassrum för varje ny lektion. Klassen var inte heller tillsammans hela tiden som man hade varit i Gertruds gamla skola. När det var matematik och engelska satt de som läste särskild kurs i ett klassrum och de som läste allmän kurs i ett annat. Samma sak var det med tillvalet. Då blev det som egna klasser för tyska, franska, teknik, ekonomi och konst.

Att klassen inte var tillsammans hela tiden gjorde att eleverna nu fick klara sig lite mer själva. En del av Gertruds klasskompisar började smita från lektioner som de inte gillade eftersom det blev lättare att göra det när man bytte lärare varje lektion. Det kallades att skolka.

När Gertrud började åttonde klass så skulle hon få PRAO. Man kallade det så när eleverna fick åka ut till olika arbetsplatser för att lära sig om hur det var att jobba. Man fick inte själv välja var man skulle PRAO:a. Skolan valde så att man skulle få se olika slags arbetsplatser. Man skulle pröva på att arbeta både på kontor och i fabrik.

Gertrud tyckte inte om PRAO. I skolan tillhörde hon alltid de duktigaste, men när de skulle vara i en fabrik en hel vecka gick det inte lika bra. Det var både smutsigt och bullrigt. Sedan fick de mest göra tråkiga saker som att städa och plocka fram eller plocka undan saker.

Det här med att eleverna skulle pröva på hur det var att arbeta var också något som var bestämt i läroplanen. Man ville att skolan skulle bli mer likt hur det var i samhället så att eleverna skulle få det lättare klara sig själva efter skolan. Förutom PRAO anordnade skolan också tema-veckor. Under tema-veckorna hade man inga vanliga lektioner utan lärarna undervisade om något det kallade för viktiga frågor. En viktig fråga kunde handla om miljön, fred i världen eller tobak och alkohol. När det var tema-vecka hade man både vanlig undervisning och undervisning när man fick göra saker tillsammans. Man arbetade i grupp och ritade stora planscher som man satte upp på väggen i klassrummet.

När det var dags att skriva uppsats i skolan kunde man också skriva om något som hade med livet utanför skolan att göra. Läraren hade sex olika förslag på vad man kunde skriva om eller så kunde man hitta på något själv att skriva om. Gertrud valde själv vad hon skulle skriva om. Hon skrev om att fritidsgården "Kanonkulan" hade stängts.

Kanonkulan hade eleverna själva gjort i ordning. De hade målat, tagit dit mattor, kuddar och en bandspelare. Det var många som träffades där och "hängde". Men tydligen hade några föräldrar blivit oroliga för vad vi gjorde där, så de bestämde att fritidsgården skulle stängas. Gertrud försökte skriva om hur orättvist det var att först ge eleverna ansvar för något och sedan ta det ifrån dem.

Gertrud var säker på att hon skulle få en femma i betyg på sin uppsats. Det var det högsta betyget man kunde få och det var bara några få i klassen som kunde få det. Därför blev hon väldigt ledsen när fröken sa att hon inte gillade texten. Det räckte tydligen inte med att Gertrud var duktig på att skriva. "Att skriva om vad man vill handlar inte om att skriva om något som faktiskt hänt", sa fröken. Femmor fick bara de som både skrev bra och skrev om något som var påhittat. Det hette tydligen fiktion.

Sista året i skolan

När Gertrud började nian var det dags att börja tänka på vilken linje hon skulle välja i gymnasiet. Det fanns en massa linjer att välja mellan. Det fanns linjer som var tre år och det fanns linjer som var två år. Linjerna som var tre år hade mycket av de vanliga skolämnena medan de linjer som var två år hade färre ämnen och mer av sådant man behövde när man skulle börja jobba. Efter de linjer som var två år kunde man bli sekreterare, bilmekaniker, undersköterska och snickare. Ja, det fanns en massa yrken man kunde utbilda sig till.

För att få hjälp att välja rätt linje på gymnasiet fanns det en syo-konsulent på skolan. Hon var expert på vilka olika jobb det fanns att få och vilken linje man skulle välja för att få det jobb man ville ha. När det var Gertruds tur att besöka syo-konsulten tyckte hon inte att Gertrud skulle välja någon linje som gjorde att man kunde få ett speciellt jobb. I stället tyckte hon att Gertrud skulle välja en

linje som var tre år. ”På så sätt kan du läsa vidare vid universitetet och sedan välja vad du vill bli”, sa syo-konsulenten. Så sa hon förresten till alla som hade bra betyg och som hade föräldrar som hade fina arbeten. De elever som inte hade så bra betyg eller som hade föräldrar som arbetade som som svetsare, sopgubbar eller undersköterskor fick i stället höra att det var bäst att välja en linje som var två år. ”Gör du det så har du större chans att få ett jobb”, sa syo-konsulten till dem.

För att få gå den linje man ville på gymnasiet gällde det att ha så bra betyg som möjligt. Politikerna hade nämligen bestämt hur många platser det skulle finnas på varje linje och var det många som valde samma linje fick bara de som hade bäst betyg gå där. De andra fick välja en annan linje.

När lärarna skulle sätta betyg använde de något som kallades ”den relativa betygsskalan”. Det betydde att man inte fick betyg efter hur mycket man kunde utan efter hur bra man var i jämförelse med andra elever i samma årskurs. Det gjorde att lärarna bara kunde ge några elever i varje klass högsta betyg samtidigt som det alltid var några som skulle få lägsta betyg. Det fanns fem olika betyg: femma, fyra, trea, tvåa och etta. En femma var bäst och en etta var sämst. Fick man en trea räknades man som halvbra.

Det var många i Gertruds klass som inte tidigare brytt sig så mycket om skolan och betygen. Men nu i nian försökte de få högre betyg för att komma in på den linje de ville gå på i gymnasiet. En möjlighet att få bättre betyg var att plugga jättemycket i det nya skolämne som de hade fått i nian. Det skolämnet hette barnkunskap och det handlade om hur man var förälder och hur man tog hand om nyfödda barn. De flesta i Gertruds klass tyckte att det var ett konstigt ämne eftersom det skulle ju dröja länge innan de blev föräldrar. Men eftersom man fick betyg i barnkunskap pluggade många så mycket de bara kunde. Fick man alla rätt på provet i barnkunskap kunde man kanske få en femma till. Då kunde man kanske komma in på den där linjen man så gärna ville gå på.

Författarna

Thom Axelsson (född 1971)
Docent i utbildningsvetenskap

Sara Backman Prytz (född 1981)
Filosofie doktor i utbildningssociologi

Åsa Karlsson Sjögren (född 1966)
Professor i historia

Esbjörn Larsson (född 1968)
Professor i utbildningshistoria

Christian Lundahl (född 1972)
Professor i pedagogik

Madeleine Michaëlsson (född 1968)
Filosofie doktor i utbildningssociologi

Björn Norlin (född 1976)
Docent i historia med utbildningsvetenskaplig inriktning

Jessica Parland-von Essen (född 1970)
Docent i historia

Stefan Rimm (född 1974)
Filosofie doktor i pedagogik

Charlotta Svonni (född 1974)
Doktorand i historia

Johannes Westberg (född 1978)
Professor i utbildningshistoria

Ola Winberg (född 1971)
Filosofie doktor i historia

UTBILDNINGSHISTORISKA MEDDELANDEN

Editores: Anne Berg, Esbjörn Larsson
& Johannes Westberg

1. Esbjörn Larsson & Johannes Westberg (red.), *Utbildningens sociala och kulturella historia: Meddelanden från den fjärde nordiska utbildningshistoriska konferensen*, 2010.
2. Gunilla Klose, *Folkundervisningens finansiering före 1842*, (red.) Johannes Westberg, 2011.
3. Germund Larsson, *Kunskapens källa: En guide till läroverksarkiv med föregångare vid Landsarkivet i Uppsala*, 2011.
4. Madeleine Michaëlsson, *Privata bidrag till folkskolan: Järnbruken och det svenska folkskoleväsendet 1850–1930*, 2016.
5. Anne Berg, Esbjörn Larsson, Madeleine Michaëlsson, Johannes Westberg & Andreas Åkerlund (red.), *Utbildningens revolutioner: Till studiet av utbildningshistorisk förändring*, 2017.
6. Germund Larsson, *Förbrytelser och förvisningar: Bestraffningssystemet i de svenska läroverken 1905–1961*, 2018.
7. Esbjörn Larsson (red.), *En resa genom skolans historia*, 2021.

UTBILDNINGSHISTORISKA MEDDELANDEN

7

*Editores: Anne Berg, Esbjörn Larsson
& Johannes Westberg*

Hur var det egentligen att gå i skola förr i tiden? I den här boken får du träffa tolv elever som gick i en skola som inte var som skolan är idag. Det är berättelser om både tjejer och killar, en del fattiga och en del rika. Den första berättelsen handlar om 1600-talet och den sista om 1980-talet. Gemensamt för alla berättelser är att de är skrivna av personer som forskat om skolans historia och som är experter på den tid de skriver om.

Boken finns även att ta del av digitalt:

ISSN 2000-4168

ISBN 978-91-86701-04-8

UTBILDNINGSHISTORISKA
MEDDELANDEN

